

Janko Prunk

ZVEZA DELOVNEGA LJUDSTVA V LJUBLJANI ZA OBČINSKE VOLITVE
DECEMBRA 1922

Ob Zvezi delovnega ljudstva, volilnem bloku krščanskih socialistov, komunistov in socialistične frakcije Zarjanov za ljubljanske občinske volitve decembra 1922, se odpira vrsta družbenopolitičnih problemov, tipičnih za Slovenijo v začetku 20. let. Poseben pomen ima Zveza delovnega ljudstva za slovensko delavsko gibanje, predvsem tisto, komunistične smeri. Z njo in ob njej se odpirajo in razrešujejo najvažnejši problemi mladega komunističnega gibanja, kot je vprašanje delavske enotne fronte in narodno vprašanje.

Ob vprašanjih, ki so neposredno soodločala pri Zvezi delovnega ljudstva, pri njenem nastanku in razpadu, bomo poskušali podati kratko tudi vso teoretično razpravo o enotni fronti in narodnem vprašanju, ki se je posredno zaradi nje vnela med slovenskimi komunisti. Ta razprava in razvoj med slovenskimi komunisti sicer nista širše odmevala v slovenski družbi tistega časa in nista povzročila posebno pomembnih političnih posledic, razen da so komunisti izstopili iz Zveze delovnega ljudstva, ki pa bi tako ali tako razpadla.

To razčiščevanje v KPJ v Sloveniji se zdi pomembno zato, ker je komunistično gibanje — v tem času še politično razmeroma šibko in ne posebno odmevno — postalo pozneje hegemon slovenskega družbenopolitičnega dogajanja in zato ni nevažno, kako se je razvijalo na svoji poti do te vloge.

Problem Zveze delovnega ljudstva je v naši historični literaturi že omejen, toda le na kratko v sklopu večjih historičnih del.¹

Temeljno dokumentarno gradivo za razpravo dajejo časniki in revije vseh političnih smeri. Arhivalij za ta problem je malo, kajti arhivi strank, razen komunistične in deloma socialistične, ne obstoje. Dokumenti v ljubljanskem Mestnem arhivu nam govore samo o bloku Zveze delovnega ljudstva, ko je ta že obstajal in deloval na magistratu, nič pa o pogajanjih za njegovo sklenitev, ki so bila brez dvoma zelo zanimiva in se je za njimi skrivala politika vseh prizadetih strank. Upoštevali smo tudi pričevanja nekaterih udeležencev. Marsikaj pa bo mogoče še odkriti iz različnih dokumentov — korespondence, ki jo hranijo zasebniki, ko bo na razpolago.

¹ Omenja ga Metod Mikuž v Pregledu razvoja NOV v Sloveniji, I del. Ljubljana 1960, in v Orisu zgodovine Slovencev 1917—1941. Ljubljana 1965 in Dušan Kermavner v polemičnem zapisu Severna Slovenija v zrcalu Rudolfa Golouha (Koroške zadeve leta 1919 in delavsko gibanje od volitev 1920 do let 1923/1924 v Casopisu za zgodovino in narodopisje 3/38. Maribor 1968, stran 287—312.

Za boljše razumevanje nastanka Zveze delovnega ljudstva je potrebno na kratko orisati družbenopolitični položaj v Sloveniji od volitev za konstituanto in od sprejetja obznane, konec leta 1920.

Družbenopolitični položaj v Sloveniji v začetku dvajsetih let opredeljujeta dve osnovni dejstvi: Slovenija je gospodarsko in družbeno eno najbolj razvitih območjih jugoslovanske države. Jugoslovanski državni sistem, ki je dobil svojo končno zakonsko potrditev v vidovdanski ustavi junija 1921, pa ne upošteva, da je država mnogonacionalna in da so posamezni narodi zelo različno razviti. Zgrajen je popolnoma centralistično in unitaristično, kar predstavlja za vse narode, razen največjega, srbskega, oviro za njihov popolni nacionalni razvoj.

Politična stranka, ki je imela najmočnejše družbene pozicije med slovenskim narodom, Slovenska ljudska stranka, je doživljala v prvih letih v novi državi rahlo krizo, ki je kulminirala z volitvami v konstituanto novembra 1920, ko je od prejšnje svoje absolutne večine dobila samo še dobro tretjino glasov. Toda spretno je izrabljala nezadovoljstvo slovenskega naroda s centralističnim režimom in zahtevala avtonomijo za Slovenijo. S tem je dobila v roke izredno močno orožje proti svoji najmočnejši tekmici liberalni Jugoslovanski demokratični stranki, ki je zagovarjala centralizem in unitarizem in igrala na pomoč Beograda. SLS je tudi hitro obnovljala svojo ob prevratu razmajano gospodarsko združeno organizacijo in zopet pridobivala vse volivce, ki jih ji je bila pri volitvah za konstituanto vzela Samostojna kmečka stranka. Kmečki volivci so v slednji spoznavali, da je le ekspoziura liberalne stranke; saj so kmetijci spomladi 1921 izstopili iz Zemljičarskega kluba, poudarjajoč centralizem in unitarizem, samo da so prišli v vlado, v konstituenti pa so glasovali za vidovdanko ustavo. Tako liberalna stranka, ki se je začasno dvignila v prvih povojnih letih, ni mogla v Sloveniji resneje tekmovati s klerikalno SLS. To je vedel tudi voditelj SLS dr. Anton Korošec, ki je govoril na zborovanju zaupnikov SLS: »Za edinega resnega nasprotnika, s katerim se moramo boriti, smatram s svojega stališča samo komunistično stranko. Pa tudi komunistov se naša stranka ne boji... Boj prihodnosti, ki se bo bojeval med strankami, je samo boj med krščanskim socializmom in med komunizmom.«²

Komunistično stranko, ki je dosegla na volitvah za konstituanto razmeroma velik uspeh, je doletela konec leta 1920 obznana, s katero je centralna vlada prepovedala komunistični stranki in njenim sindikatom v času zasedanja konstituante vsako propagandno dejavnost. V Sloveniji komunistična partija sicer v večini ni obvladala sindikatov, ki so bili pod vplivom socialno-demokratske Strokovne komisije. Toda železničarski in rudarski sindikat sta bila komunistična in vključena v svoje komunistične centrale pri Centralnem de-

² Slovenec, 8. aprila 1920.

³ Strokovna komisija, ki je bila čvrsto v rokah socialnih demokratov, je junija 1920 res izjavila, da pristopa k CDSSJ, toda dejansko je ves čas sabotirala zedinjenje. »Zaradi tega je Izvrševalni odbor SDSSJ odločil na seji 14. XII. t. l., da se objavi strokovnim organizacijam in sodrugom v Sloveniji, da medstrokovna komisija v Ljubljani nikakor ne pripada Zajednici strokovnega sveta Jugoslavije.« (Podčrtano v originalu, op. J. P.) Obvestilo v rubriki Strokovni pregled, pod naslovom Strokovnim organizacijam in sodrugom v Sloveniji, Rdeči prapor, št. 60, 24. decembra 1920.

lavskem sindikalnem svetu Jugoslavije (SDSSJ) v Beogradu,³ ter bila z obznanom razpuščena. Obznana je pokazala, kako šibko je bilo vodstvo revolucionarnega delavskega gibanja, ki tem vladnim ukrepom ni dajalo nobenega odpora. Kaže, da je v tem času že pojenjavalo poprevratno revolucionarno razpoloženje; da je revolucionarno delavsko gibanje v bistvu doživelo odločujoč udarec že z zlomljeno železničarko stavko aprila 1920.⁴

V takšnih razmerah, v začetku leta 1921, zavedajoč se svoje moči, si je slovenska liberalna stranka imenovana Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), ki je sedela v beograjski vladi, prizadevala čim dalj časa odložiti občinske volitve v Sloveniji in po možnosti obdržati nekatere položaje, ki bi jih drugače izgubila. Tako je bilo v začetku leta 1921, v času ustavnih debat, klerikalno časopisje polno obtožb, da hoče liberalna stranka vladati s pomočjo centralizma, da hoče razdeliti Slovenijo, da ruši občinsko samoupravo. Res je bilo videti precej čudno, da v Sloveniji, več kot dve leti po zedinjenju, še niso bile razpisane občinske volitve. Nad takšno samovoljo centralne vlade, v kateri so integrirali liberalci, sta se pritoževali tudi ob delavski stranki.⁵

Klerikalna stranka je na veliko propagirala demokratičen volilni zakon, ki bi dal volilno pravico ženskam in se je zavzemala za obveznost volitev, tako da bi jo volili njeni privrženci-kmetje. S takšnimi zahtevami je bila SLS mnogo bolj demokratična od vseh slovenskih meščanskih strank in je bila v isti vrsti z delavskimi strankami. Takšnemu volilnemu zakonu so se upirali slovenski liberalci in dosegli, da obeh teh demokratičnih postavk ni bilo v volilnem redu, katerega je izdala centralna vlada v februarju 1921 ob razpisu volitev. Slovenec je v več člankih ob razpisu volitev februarja 1921 ostro kritiziral JDS in ugotavljal, da so samo liberalci krivi, da ni bil izdan demokratični volilni zakon, z žensko volilno pravico, kakršnega da je že leta 1920 podpisal kralj.⁶

Občinske volitve, ki so bile 26. aprila 1921, slabega pol leta po volitvah v konstituantno, so že pokazale spremenjeno razpoloženje slovenskih volivcev. Navrgle so prav ogromen uspeh klerikalni SLS. Ta stranka je, kakor se je izrazil Albin Prepeluh, velik poznavalec slovenskih družbenopolitičnih razmer, imela vse, kar je lahko pritegnilo povprečnega slovenskega človeka tedanjega časa; imela je socialni, politični, kulturni in nacionalni program in bila odprta vsem stanovom.⁷

Morda ta program res ni bil optimalen za tedanje razmere, toda vse druge slovenske politične stranke so imele še mnogo manj privlačne programe za večino slovenskega ljudstva; ali so bili njihovi programi nedemokratični (pri buržoaznih) ali pa preabstraktni in nerealni (pri delavskih). Vse stranke razen SLS so v tem času stale še na stališču centralizma in integralizma in to jim je pri nacionalno osvečenemu slovenskemu narodu škodovalo.

³ O tem glej obširneje France Klopčič, Velika razmejitev. Ljubljana 1969, stran 68—77.

⁴ Letak komunistične partije za občinske volitve, Zbirka političnih letakov v NUK v Ljubljani fasc. 1921. Letak je zelo zanimiv in pravi med drugim, ko poziva ljudstvo, naj voli komuniste, da je peščica srbskih bankirjev in njihovih agentov hrvaških in slovenskih »demokratov« nasilno proti volji ljudstva odpravila zakonodajne deželne zbornice, razpuščala občine in poskušala vladati s pomočjo od zgoraj postavljenih načelnikov itd.

⁵ Slovenec, 18., 20., 21. februarja 1921; Naprej, 22. februarja 1921.

⁷ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi s priključeno študijo D. Kermavnerja Albin Prepeluh-Abditus Njegov dejni razvoj in delo. Ljubljana 1938, stran 527—530. odlej cit.

Slovenski klerikalci so hoteli zmago na volitvah izkoristiti, da bi Beograd prepričali o svoji moči. Tako je Slovenec takoj po izglasovanju vi-dovdanske ustave, proti kateri so se klerikalci borili, toda bili poraženi, objavil 3. julija 1921 članek z naslovom Moč SLS v Sloveniji, ki trdi, da ima SLS v Sloveniji absolutno in relativno večino. Dobila je 7.654 odbornikov, SKS 2.619, socialisti 992, komunisti 209, demokrati 302, NSS 125, neopredeljeni 500, razdeljenih na 832 občin. Tako je imela SLS absolutno večino v 528 občinah, torej 63 % vseh občin, samostojni v 105 občinah, socialisti v 28, komunisti v 4, demokrati v 5, narodni socialisti v 1, neopredeljeni v 14 občinah. Relativno večino pa je imela SLS v 41, SKS v 13, socialisti v 12, komunisti v 5, demo-kralci v 6, neopredeljeni v 5.⁸

Pri teh volitvah se je zgodilo še nekaj zelo pomembnega. Liberalci JDS so zgubili absolutno večino v ljubljanskem mestnem svetu in s tem tudi župana. Na občinskih volitvah aprila 1921 je JDS dobila 2809 glasov in 18 odbornikov, SLS 1554 glasov in 10 odbornikov, NSS 1326 glasov in 8 odbor-nikov, komunisti 1051 glasov in 6 odbornikov in socialisti 808 glasov in 5 odbor-nikov.⁹ Pri volitvah za župana so se vse opozicijske stranke združile proti vladni JDS in izvolile za župana narodnega socialista Antona Peska; ko pa je vlada na prizadevanje demokratov razveljavila njegovo izvolitev, je bil izvoljen za župana socialist dr. Ljudevit Perič.^{9a}

Tega, da so bili odrinjeni od oblasti v svoji trdnjavi Ljubljani, liberalci niso mogli preboleti in začeli so si v Beogradu prizadevati za spremembo volilnega reda za občine. Posrečilo se jim je izposlovati večinski volilni red, po katerem dobi stranka, ki ima na volitvah v občinski zastop največ gla-sov, to je relativno večino, že kar avtomatsko polovico odborniških mest in še proporcionalno od druge polovice. Takšen skrajno nedemokratičen volilni red je prizadel manjše stranke in jih prisilil k temu, da so začele iskati spora-zum za skupen nastop proti vladni stranki, to je tisti, ki je najbolj kazala svoj buržoazni in centralistični značaj.

Rahlo politično sprijateljevanje slovenskih komunistov in dela socialistov s Slovensko ljudsko stranko, v kateri niso gledali več najbolj reakcionarne stranke, je bilo opaziti v Ljubljani od srede leta 1921 zaradi koalicije na mestnem svetu in morda tudi protikomunistične politike, ki so jo vodili predvsem jugoslovanski demokrati. Za takšno zbliževanje marksistov s SLS, kar je bilo nekaj novega v slovenskem političnem življenju (poprej so se vedno povezo-vali socialni demokrati z liberalci proti SLS), je značilen govor komunistič-nega mestnega svetnika Ljudevita Vencajza na seji ljubljanskega občinskega odbora 8. junija 1921. V njem je med drugim dejal, da hoče v Jugoslaviji vladati reakcija, ki jo podpirajo slovenski demokrati in samostojneži. Ta re-akcija hoče proti volji večine slovenskega, hrvaškega in srbskega ljudstva uzakoniti odkrito diktaturo peščice bankirjev in veleposestnikov, da bi one-mogočila izvedbo agrarne reforme in vsako samoupravo.¹⁰ Zato komunistična stranka obrača pozornost vseh duševnih in ročnih delavcev v Ljubljani in Sloveniji na to, da lahko samo končna zmaga delovnega ljudstva, organizira-nega v delavskih in kmečkih sovjetih, zagotovi popolno samoupravo mest in

⁸ Slovenec, 3. julija 1921.

⁹ Naprej, 27. aprila 1921.

^{9a} Naprej, 19. junija 1921 in 29. septembra 1921.

¹⁰ Zapisnik seje ljubljanskega občinskega sveta dne 8. junija 1921. Ljubljanski Mestni arhiv, Cod III/79, stran 98.

vasi in osvobodi ljudstvo političnega terorja in gospodarskega suženjstva. Na koncu je pozval, naj delovno ljudstvo, kjer je mogoče, ustvarja skupno fronto proti reakciji in strankam, ki to reakcijo podpirajo.¹¹

Na drugi strani pa se je skušala tudi SLS prikupiti komunistom. Tako je njen zastopnik dr. Ivan Stanovnik na seji občinskega sveta 23. maja 1922, ko je protestiral proti razpustitvi občinskega sveta, protestiral tudi proti temu, da so iz občinskega sveta spodili komunistične odbornike, da je bil to protizakoniti akt.¹² Vse to in še mnogo drugega je dalo osnovo, da so Delavske novice, glasilo ilegalne KPJ v Sloveniji 5. oktobra 1922 prinesle uvodnik: Občinske volitve v Ljubljani, stališče razredno zavednega proletariata, ki se je glasil:

»1. Dokler vlada kapitalistični sistem in oblast kapitalistov, so občine orodje v rokah vladajočega razreda. Utopija je naziranje, da more proletariat brez državne oblasti in korenite spremembe družbenega sistema doseči znatno zboljšanje svojega socialnega stanja v občini...

5. Upoštevač to neznosno socialno stanje, ki se bo neizbežno še poostrilo — če delovno ljudstvo ne da pravilnega resnega organiziranega odpora — mora proletariat in delovno ljudstvo najti podlago za ustvaritev *enotne proletarske fronte* (podčrtano v originalu, op. J. P.) za proletarski blok, ki more v dani situaciji potom enotne taktike in enotnih akcij edino dati dovolj odpora proti nasilju, eksploataciji in ofenzivi kapitala. *Ta enotna fronta se mora upostaviti tudi v občinah...*

6. Upostavitvev enotnega bloka opozicijskih strank, samo z namenom zavzetja občine, pridobitve večine občinskih mandatov brez popolnega sporazuma o komunalnem programu, o enotni taktiki in enotnih akcijah, je oportunistična in ne more prinesiti nobenih koristi delovnemu ljudstvu. Ta blok lahko koristi samo eni meščanski stranki na škodo drugi, kar za delovno ljudstvo ni trajno plodonosno. Tak blok bi se razpadel pri reševanju prvega socialnega vprašanja, ter bi na ta način samo komprimiral idejo enotne fronte, ki je v danem položaju edino sredstvo za uspešno obrambo proti reakciji.

7. Enotni proletarski blok v občini mora biti zgrajen na podlagi enotnega komunalnega programa, enotne taktike in akcij za izvedbo takega programa.

Razredno zavedni proletariat in proletarske organizacije bi mogle sodelovati v takem bloku samo pod sledečimi pogoji:

a) bloka se ne more udeležiti nobena skupina, ki ni izrazito proletarska (ki zastopa meščanske kroge in kapitaliste),

b) v bloku lahko sodelujejo le grupe, ki načelno pristajajo na naslednje *minimalne zahteve komunalnega programa.*¹³

Zanimivo je, kako so avtorji tega razglasa — slovenski komunisti hoteli prav poudariti, da jim ne gre za navadno koalicijo z meščanskimi strankami, ki naj vrže oblast druge meščanske stranke, ampak jim gre za enotno fronto delovnega ljudstva, za *enotno proletarsko fronto*, to je za takšno politično taktično potezo, ki jo je takrat dovoljevala mednarodna komunistična centrala, kominterna.¹⁴ Poudarjali so tudi, da je skupni blok delovnega ljudstva možen samo na konkretnem skupnem komunalnem programu in so tudi podali

¹¹ Prav tam.

¹² Zapisnik seje ljubljanskega občinskega sveta 23. maja 1922. Ljubljanski Mestni arhiv, Cod III/79, stran 423.

¹³ Delavske novice, 5. oktobra 1922.

¹⁴ O problemu enotne fronte, ki je eden najvažnejših problemov v sklopu Zveze delovnega ljudstva, je pisano v nadaljevanju.

natančne zahteve tega programa: Postavili so natančne zahteve na političnem, socialnem, gospodarskem, finančnem in kulturnem področju. Zahtevali so med drugim: vsestransko samoodločbo (avtonomijo) ljudstva, predvsem najširšo samoupravo občin in odpravo vseh zakonov, ki temu nasprotujejo, zlasti proti-ustavnega zakona o zaščiti države; državno nadzorstvo nad občino se ima omejiti na pravico ugovora zoper protizakonita dejanja, pri čemer odloča o protizakonitosti redno sodišče; policijska oblast mora pripadati občini, uvesti se mora proporcionalni volilni red z aktivno in pasivno volilno pravico za vse občane moškega in ženskega spola stare nad 21 let, člani občinskega zastopstva morajo pri izvrševanju svojih funkcij uživati imuniteto.¹⁵ Na socialnem polju zahtevajo popolno svobodo združevanja in zborovanja za vse občinske delavce ter zagotovitev dostojne življenjske eksistence; delavci izvolijo za varstvo svojih interesov po vseh večjih podjetjih kontrolne svete; občinski odbor mora takoj podvzeti akcijo za nabavo kreditov za zidavo delavskih hiš in stanovanj, za zavetišča za otroke, katerih matere in očetje so v službi, ali imajo toliko otrok, da je doma vzgoja onemogočena.¹⁶

Za vse to komunalni program predvideva finančne vire, to so občinski dohodki iz občinskih podjetij in naprav; od progresivnih davkov na imetje in dohodek, pri čemer je treba določiti primeren eksistenčni minimum, od davkov na luksus, alkohol in tujski promet. Opravijo pa naj se vsi posredni davki, ki obremenjujejo delavce in nameščence ter dvigajo draginjno.¹⁷

Na to komunistično ponudbo sta odgovorila ljubljanska socialistična frakcija — Zarjani in krščanski socialisti Jugoslovanske strokovne zveze.¹⁸

II

Da bi lahko razumeli povezavo z Zvezo delovnega ljudstva, kakšen pomemben in nenavaden dogodek je bila v slovenskem družbenopolitičnem življenju, si moramo na kratko pogledati vse tri udeležence povezave in njihova dotedanja družbenopolitična stališča. Najprej torej komunisti, ki so bili tudi pobudniki te povezave:

Zakon o zaščiti države je avgusta 1921 prizadel komunistično partijo v Sloveniji ravno tako kot drugod po Jugoslaviji. Komunisti so bili potisnjeni v ilegalo. Komunistična sindikata železničarjev in rudarjev sta bila prepovedana že z obznanom.¹⁹

Ko so komunisti 14. septembra 1921 v Beogradu ustanovili svoje Neodvisne sindikate in vanje pritegnili skoraj vse svoje bivše v CRSSJ združene sindikate, komunisti v Sloveniji v sindikalnem gibanju niso mogli dobiti takšnega vpliva. Sindikate združene v Strokovni komisiji je še naprej čvrsto držala pod svojim vplivom slovenska socialno demokratska stranka. (Kmalu nato združena SSJ.) Komunistom je uspelo ustanoviti le neodvisni rudarski in železničarski sindikat, v katerih je že odprej prevladovala komunistična smer.

¹⁵ Delavske novice, 5. oktobra 1922.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Podatek iz intervjuja avtorja z dr. M. Lemežem v Ljubljani 20. oktobra 1970.

¹⁹ Od slovenskih sindikatov združenih v Strokovni komisiji sta se v letu 1920 samo železničarski in rudarski dejansko vključila v komunistični CDSSJ, drugače pa so v Strokovni komisiji gospodarili socialisti in tako ji je bilo z obznanom prizanešeno. — Glej opombo 3.

Tako je posebnost slovenskega komunističnega gibanja tudi njegov razmera šibak neposredni vpliv v sindikalnem gibanju. Odtod izvirajo verjetno tudi zelo zgodnja prizadevanja slovenskih komunistov za enotno delavsko fronto. Kajti za svojo politiko so potrebovali delavske mase v sindikatih, ki jih je pretežno obvladala Socialistična stranka Jugoslavije (SSJ).²⁰

Takšna enotna delavska fronta je bila v letu 1921 novost v taktiki svetovnega komunističnega gibanja, ki je še eno leto poprej z 21 točkami skrajno radikaliziralo svoja stalšča in si prizadevalo za čim bolj popolno ločitev od socialnih demokratov.²¹ V začetku leta 1921 so nekateri voditelji komunistične internacionale z Leninom spoznali, da je kapitalizem še močan in da še ne bo takojšnje evropske proletarske revolucije, da bo boj za socializem v Evropi dolgotrajen proces, da bo treba evropske delavske mase še pridobiti za ideje proletarske revolucije. Med tem procesom pa morajo komunisti organizirati tudi vsakdanji boj delavstva s kapitalom, boj za skrajšanje delavnika, za zvišanje mezd, za socialno in zaščitno zakonodajo za ugodnejše kolektivne pogodbe. V takšnem boju pa komunisti ne morejo dosegati uspehov, če ne stoji za njimi ves ali vsaj večina proletariata.²² Ta večina pa je bila v tem času v razvitih evropskih državah pod vplivom socialne demokracije oziroma njenih sindikatov. Zaradi tega je začelo najprej vodstvo Komunistične partije Nemčije v začetku leta 1921 z novo taktiko, taktiko povezovanja vsega delavstva v enotno fronto za skupen vsakdanji boj proti kapitalu, da pa se ob tem komunistična partija ne odpove svojemu programu in svoji organizaciji. To taktiko je sprejel III. kongres KI julija 1921, nadalje pa jo je razvijal in oblikoval izvršni komite kominterne na plenumu februarja 1922.²³

O taktiki enotne fronte so bile v KI velike debate. Ves ta problem še daleč ni historično dovolj obdelan. Po obstoječi literaturi in dostopnih dokumentih KI se vidi, da med najvišjimi voditelji KI ni bilo popolne enotnosti v pogledih na enotno fronto.²⁴

V KPJ so bili ta čas po zakonu o zaščiti države veliki frakcijski boji, partija je imela kar dva vrhovna organa, Namestniški izvršni odbor v Beogradu in Zamejski izvršni komite na Dunaju.

²⁰ Enak je bil položaj npr. v Nemčiji, kjer je imela v sindikatih Allgemeiner Deutschen Gewerkschaftsbund (ADGB) prevladujoč vpliv Socialnodedomratska stranka Nemčije in si je Komunistična partija Nemčije začela v začetku leta 1921 prizadevati za enotno fronto delavstva v boju proti kapitalu.

²¹ Enaindvajset pogojev je postavil II. kongres kominterne od julija do avgusta 1920 v Moskvi vsem socialističnim strankam, ki hočejo še nadalje pripadati kominterni ali biti vanjo sprejete. Ti pogoji, ki pomenijo najbolj levičarski program kominterne, so nastali v času, ko je Rdeča armada stala pred Varšavo in so voditelji KI z Leninom pričakovali začetek socialistične revolucije v Srednji Evropi. V bistvu pomenijo zahtevo po samostojnih revolucionarnih komunističnih strankah, ki naj se čimprej ločijo od reformističnih in centrističnih socialnih demokratov, ki bi jih samo ovirali v revolucionarnih razmerah.

²² Do danes je literatura, ki govori o kominterni, že precej narasla, toda zelo malo imamo del, ki govorijo zgodovinsko kritično in na podlagi avtentičnega gradiva, da bi jih lahko vzeli kot nekatere priročnike. Sovjetska literatura o tem je tako tendenciozna in ideološko pobarvana, da je neuporabna. Še vedno so najboljša dela Arthur Rosenberg, *Geschichte des Bolschevismus*. Berlin 1932, pisano v leto komunističnem trockističnem duhu; Franz Borkenau, *Der europäische Kommunismus*. Bern 1952; Edvard H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917—1923*, 3 zvezki. London, 1950—1953 (uporabil je nov material iz arhiva L. Trockega, ki je v ZDA) in Julius Braunthal, *Geschichte der Internationale* (dalje navajam Braunthal *Geschichte*), 2 zvezka. Hannover 1963, pisano v levo socialističnem duhu. — Na Braunthalovo delo se tudi predvsem opira moj pričujoči prikaz: Braunthal, *Geschichte* 2. zv., stran 257.

²³ Braunthal, *Geschichte*, 2. zv., stran 258.

²⁴ Kritično sliko o enotni fronti delavstva podaja A. G. Löwy v knjigi *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht: Buharin Vision des Kommunismus*. Europa Verlag, Wien, Frankfurt, Zürich 1969. — Glej obsirnejše recenzijo te knjige v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja*, Ljubljana 1970, ki jo je napisal Janko Prunk. — O enotni fronti govorimo več v posebnem poglavju na koncu razprave.

Oktober 1921 so začeli voditelji slovenskih komunistov L. Klemenčič, V. Fabjančič in M. Lemež, ki niso imeli veliko stikov z Namestniškim izvršnim odborom v Beogradu, ampak več z Zamejskim komitejem na Dunaju, izdajati časopis Delavske novice, ki so začele takoj propagirati povezovanje vsega delavstva v enotno fronto za skupne akcije proti kapitalu.

Delavske novice so pisale, da imajo »strokovne organizacije, kot bojne gospodarske organizacije delavstva zlasti danes popolnoma enake interese, ne glede na različne politične funkcije«. ²⁵ Poudarili so tudi, da mora biti podlaga delavskemu gibanju spoznanje, da nobena socialna reforma ne bo rešila delavskega vprašanja. Zato se delavstvo »ne sme odreči svojim vodilnim načelom razrednega boja, poddržavljenju produkcijskih sredstev, popolni socialni enakosti in vesoljskemu bratstvu v delu«. Svetovni nazor ne bi smel biti vzrok za cepitev strokovnih organizacij, ker te vodijo za delavstvo ekonomski eksistenčni boj. ²⁶

Januarja in februarja 1922 so Delavske novice pisale o potrebi, da se strokovne organizacije združijo v enotno fronto. Pozvale so narodne socialiste, socialne demokrate, krščanske socialiste in komuniste, naj se v sedanjem obupnem položaju delavstva strnejo ne glede na programske razlike v enotno fronto na osnovi boja proti znižanju realnih plač, proti odpravi osemurnega delavnika, za pravico združevanja, proti brezposelnosti, za odpravo vojnih dolgov, za priznavanje sovjetske Rusije, za kontrolo nad cenami in doseggo nadzorstva nad proizvodnjo. Le v primeru, da se delavstvo združi v enotno fronto, bo lahko uporabilo vse možnosti, ki mu jih daje kapitalistična demokracija. »Združevanje delavstva pa se mora začeti najprej v delavnicah, pa v strokovnih organizacijah, a naposled v vseh političnih, strokovnih in gospodarskih organizacijah v narodnem in mednarodnem obsegu.« ²⁷

Delavske novice so nadalje še pisale, da se z enotno fronto nihče ne odpuveduje svojemu lastnemu programu, glede katerega ostanejo vse struje tudi po vstopu vanjo avtonomne in neodvisne. V boju za enotno fronto pa časopis loči dvoje: 1. enotno fronto in 2. težnjo k združitvi vseh socialističnih struj v eno organizacijo. Enotna fronta je že danes izvedljiva, če bo le odločalo delovno ljudstvo samo; veliko zedinjenje pa je danes brez dvoma neizvedljivo. Zato se borimo predvsem za prvo in posredno pripravljamo pot drugemu, je poudarjal list. ²⁸

V letu 1922 vidimo res nekatere skupne akcije delavstva različnih političnih smeri. Dne 19. februarja je bilo v dvorani hotela Union v Ljubljani skupno zborovanje vseh strokovnih organizacij proti druginji. Prav tako so na shodu 1. maja govorili socialisti in komunisti in skupaj priredili spreved po mestu, v katerem so nosili transparente Živela proletarska Rusija, Živela enotna fronta proletariata, Doli z zakonom o zaščiti države in slično. ²⁹

Glede enotne fronte proletariata so delavske stranke med sabo precej polemizirale. Delavske novice so 10. avgusta pisale, da »se ne morejo strinjati z razglasom socialistične stranke Jugoslavije, da je mogoča enotna fronta... le v popolni organizatorični enotnosti celega delavskega razreda v državi«. Organizacijska enotnost da je mogoča le med razredno zavednimi strokovnimi orga-

²⁵ Delavske novice, 4. novembra 1921.

²⁶ Delavske novice, 18. novembra 1921.

²⁷ Delavske novice, 19. januarja 1922.

²⁸ Delavske novice, 16. februarja 1922.

²⁹ Delavske novice, 4. maja 1922.

nizacijami (to je bil takrat izraz za komunistične — op. J. P.), enotna fronta pa tudi med razredno nezavednimi. Enotnost strokovnih organizacij se ne sme spravljati v zvezo s politično enotnostjo delavskega gibanja.³⁰

Delavske novice pa so 5. oktobra prinesle že omenjeni poziv za enotno delavsko fronto za občinske volitve.

Ogledati si moramo še poti drugih dveh partnerjev, do njunega vstopa v ZDL.

Socialistična frakcija Zarjanov, tako se je imenovala po svojem glasilu, tednik Zarja, ki je začel izhajati 1. julija 1922, je bila ljubljanska krajevna organizacija Socialistične stranke Jugoslavije, ki je bila iz stranke izključena zaradi nepokoravanja strankini disciplini.

V slovenski socialistični stranki, ki se je pri volitvah za konstituanto razmeroma dobro odrezala,³¹ je začelo v drugi polovici leta 1921 škripati. Stranke sicer obznana in zakon o zaščiti države nista prizadela in tudi socialistična Strokovna komisija, ki je združevala večino slovenskih sindikatov, ni bila prepovedana. Po tej plati, politični torej, slovenska socialistična stranka, ki se je konec leta 1921 združila z enakimi strankami iz drugih delov Jugoslavije v Jugoslovansko socialistično stranko (SSJ), ni bila ogrožena. Njen vpliv je začel slabeti zaradi njene lastne notranje slabosti. V bistvu se je držala še vedno programa stare Jugoslovanske socialno demokratske stranke, ni imela pravega agrarnega programa, v narodnem vprašanju pa je zagovarjala integralizem in unitarizem. Njen vpliv je zaradi tega v stabiliziranih družbenopolitičnih razmerah, kakršne so nastopile po letu 1920, padel med slovenskim ljudstvom na približno takšno raven, kakršno je imela stara socialna demokracija pred prvo svetovno vojno.³² Razmeroma najmočnejše postojanke je zadržala med industrijskim delavstvom in železničarji v Mežiški dolini in Mariboru. V zasavskih revirjih pa je njen vpliv zelo padel, ravno tako med delavstvom v Ljubljani, ki je bilo v pretežni meri komunistično.

V letu 1921 sta se iz stranke umaknila dotlej najbolj vidna socialistista Anton Kristan in Albin Prepeluh. V stranki so gospodarili novi ljudje, kot dr. Milan Korun in Zvonimir Bernot. Etbin Kristan si v dveh letih ni pridobil takšnega vpliva, kot ga je imel nekoč; leta 1922 pa je znova odšel v ZDA. Zvonimir Bernot, tajnik pokrajinskega odbora SSJ, samosvoj socialistični mislec, ne pa marksist,³³ kar je značilno za vrsto slovenskih socialistov, je skušal v stranki vzpostaviti ostro disciplino. Bil je osebno zelo načelen in je zahteval redno plačevanje progresivne članarine. Nekateri strankini privrženci, poslanci in nekatere organizacije tega niso izpolnjevali in bili zato izključeni. Za nas je zanimiva ljubljanska organizacija Zarjanov, ki so jo vodili dr. Perič, dr. Jelenc in Ivan Kocmur; obvladala je namreč ljubljanske socialistične volivce,³⁴ privolila v komunalni program in Zvezo delovnega ljudstva.

Seveda je težko natančno reči, zakaj so Zarjani to storili. Verjetno je razlog čisto preprost; z nekom so se morali povezati, ker so bili sami številčno pre-

³⁰ Delavske novice, 10. avgusta 1922.

³¹ Dobila je 6 mandatov od 38, kolikor jih je pripadlo Sloveniji in ti mandati so predstavljali dve tretjini mandatov jugoslovanskih socialistov v konstituenti.

³² Prepeluh: Pripombe, str. 328.

³³ To dokazujejo njegovi teoretični članki o različnih gospodarskih in družbenih vprašanjih, predvsem v časopisu Naprej in v njegovih brošurah — glej tudi Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov, Ljubljana 1966, stran 258—263.

³⁴ Dušan Kermavner, Severna Slovenija v zrcalu R. Golouha, str. 298.

šibki. Z Bernotovimi socialisti se niso mogli, ker so bili z njimi na smrt sprti, tako so privolili v komunistično ponudbo, ki je bila tudi zanje sprejemljiva, saj ni vsebovala nikakršnih revolucionarnih zahtev.

Bolj zanimiv in presenetljiv korak pa so napravili Zarjani malo pozneje v januarju 1923, ko so se s komunisti organizacijsko združili v enotno Socialistično stranko delovnega ljudstva, kjer so bili nedvomen hegemon komunisti.

Povedati je treba, da so se Zarjani v svojem časopisu zavzemali za enotno fronto proletariata. Njihov list je pisal: »Danes ob obletnici ustave se proletarijat vprašuje, kaj mu je storiti. Ali naj poskušamo razbiti to državo? Tega nočemo, ker smo jo sami pomagali ustvarjati. Ali naj poskušamo upostaviti sovjete? Tega za sedaj še nočemo, ker ne moremo s to ubogo izžrpano zemljo delati eksperimentov. Ali naj pričakujemo rešitve od parlamenta? Tega ne moremo, ker naš parlament je za vsako akcijo nesposoben in funkcionira samo še kot glasovalni stroj. Edina rešitev je v zedinjenju proletariata v enotno fronto. Zedinjeni proletarijat bi bil dovolj močan, da bi mogel uveljaviti svojo voljo v državi, v parlamentu, pokrajini in občini...«³⁵

Morda so pisali tako, zato da bi pred delavstvom pokazali svoje mnogo širše in naprednejše stališče kot ga je imel pokrajinski odbor SSJ.

Pred zborovanjem ZDL, v katero je privolila, je Zarja pisala: »... Socialisti stojimo absolutno na stališču razredne občinske politike. Zaradi tega je za vsakega socialista sprejemljiv le tak skupen program, ki ne nasprotuje načelom stranke. Komunalno vprašanje je zadeva, ki se z lahkoto spravi v tak okvir, zlasti ker je bila vsa doseđanja občinska politika protisocialna. Občinska politika pa mora biti socialnopolitična, ker ima na njej interes domala vse prebivalstvo občine...«³⁶

In še krščanski socialisti, ki so bili predstavljeni v Jugoslovanski strokovni zvezi, delavskem sindikatu klerikalne stranke — SLS. V tem času so v slovenskem političnem življenju še malo pomemben dejavnik. Držali so se še vedno »programa«, ki jim ga je začrtal ustanovitelj Janez Ev. Krek in so bili zelo pod vplivom svoje politične stranke SLS. Klerikalna stranka, SLS, po svoji družbeni bazi ljudska, po vodstvu pa buržoazna, je budno pazila, da so delavci v njenih okvirih razvijali le svojo strokovno organizacijo in da niso uveljavljali svojih političnih zahtev. Zaradi revolucionarnih razmer po prvi svetovni vojni in zaradi drugačnega družbenega razvoja je moralo vodstvo stranke popuščati v svojem konservativizmu in tendencah, da bi organizirali predvsem kmeté. Odpirati se je morala tudi delavcem in njihovim zahtevam. O tem govori resolucija zborovanja SLS z dne 21. februarja 1919: »... Izvede naj se takoj stanovsko politična organizacija za kmete, delavce in obrtnike. Osnuje in oživi naj se po vsem Slovenskem kmetске zveze, ki se združijo v Jugoslovansko kmetško zvezo. Enako naj se poleg delavske JSZ osnuje Jugoslovanska obrtno trgovska zveza. Sklepi teh zvez so v vseh stanovsko političnih vprašanjih za SLS obvezni... Z obzirom na nekatere slučaje nasilstva proti delavcem JSZ, stranka SLS izjavlja, da je s svojim delavstvom solidarna. Svoje člane, ki so v vladi, poziva SLS, da dosežejo za delavce, ki se jim godi krivica, popolno zadoščenje...«³⁷ Takšno prizadevanje za svoje delavce klerikalni stranki ni bilo preveč težko, kajti ti njeni delavci, ki so bili pod vplivom idej krščan-

³⁵ Zarja, 1. julija 1922.

³⁶ Zarja 21. oktobra 1922.

³⁷ Naša moč, 26. februarja 1919.

skega socializma, tem prvem povojnem obdobju niso bili nikakršni revolucionarji. Njihovi ideologi M. Moškerc, dr. Andrej Gosar in Franc Terseglav so govorili kot Krek o solidarnosti vseh stanov, bili so za socialne reforme, za socialno zaščito, za kontrolo kapitala; niso pa bili za njegovo odpravo, tuja jim je bila vsaka misel o razrednem boju. Večja radikalizacija v JSZ je poznejšega datuma iz konca 20. let.³⁸

Program krščanskih socialistov v tedanjem času je moč lepo prebrati v članku Naše zahteve, ki ga je 2. aprila prineslo njihovo glasilo Naša moč. Zahtevali so ureditev temeljne plače, obvezno socialno zavarovanje delavskih stanov za starost in onemoglost, hiše za vrtom za delavske družine, proti zmernemu varčevanju, brezplačnega zdravnika za delavske družine, odločilen vpliv staršev na ljudsko šolo, državno stanovsko zastopstvo delavskih stanov, državno zaščito vseh vrst ljudskega združništva, da se odstrani kapitalistično državo in liberalno kapitalistični red, da se vpelje pravičen družbeni red, ki varuje človekovo osebnost pred državnim nasiljem in družbo pred nasiljem posameznika, da se odpravi vsak politični in strankarski tiranizem, da časopisi in ljudski govorniki dan za dnem osvetljujejo pogubni značaj Marxovega socializma in Bakuninovega komunizma, ter uvajajo duh socialne pravičnosti.³⁹

Krščansko socialistično delavstvo je izdajalo v teh letih poleg svojega sindikalnega glasila Naša moč še politični časopis za delavstvo; to je najprej Večerni list v letih 1919 in 1920, potem pa Novi čas leta 1921 in 1922. Lista pa sta morala prenehati izhajati zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in tudi zaradi pritiska vodstva klerikalne stranke, ki se ni hotelo sprijazniti s kakšno večjo skega socializma, v tem prvem povojnem obdobju niso bili nikakršni revolucijamostojno delavsko politično propagando.⁴⁰ Konservativnim vrhovom SLS tudi tako skromni nerevolucionarni — socialno politični program krščanskih socialistov ni bil všeč. Bili so pač proti kakršnimkoli socialnim spremembam in začeli so o krščanskih socialistih govoriti kot o krščanskih boljševikih in kriptokomunistih. Klerikalna stranka je na svoje krščanske socialiste budno pazila in tako ti niso mogli voditi bolj samostojne politike. Krščanski socialisti, ki so bili sami nedvomno iskreno za enotno fronto delovnega ljudstva, ko je prišel poziv zanj, bi brez privoljenja za svoje politične centrale SLS, težko vstopili. Dejstvo je, da se je JSZ odzvala na komunistično povabilo in po krajših pogajanjih podpisala vstop v zvezo 26. oktobra 1922.⁴¹

III

Danes so znana že nekatera nova dejstva, ki razsvetljujejo dogajanje, in ker nismo utesnjeni od nekaterih ideoloških postavk, ki niso dovoljevale nikakršne objektivne analize, se nam kaže slika ZDL že v precej jasni podobi.

Ta blok je bil nekaj povsem novega v slovenskem političnem življenju. Bil je tudi nekaj popolnoma novega v politiki KPJ v Sloveniji. Iz nadaljnega pisanja se bo videlo, da v KPJ, v njenem slovenskem delu, ni bilo popolne jasnosti in soglasnosti glede te povezave, ki jo je na svojo roko izvedlo vodstvo slovenskih komunistov; v tem leži osnova različnih historičnih ocen povezave.

³⁸ Metod Mikuž, Pregled razvoja NOB v Sloveniji I. del, Ljubljana 1960. str. 104—138.

³⁹ Naša moč, 2. aprila 1919.

⁴⁰ To jasno potrjuje Jegličev zapis v dnevniku 20. avgusta 1922 — glej Janko Prunk, Skof Jeglič-politik, II. del Kronika, št. 3, 1971, str. 171.

⁴¹ Podatek iz intervjuja avtorja z dr. Ivanom Stanovnikom 13. marca 1968 v Ljubljani.

Ena možnost razlage je, da komunisti, ki so bili pobudniki ZDL, s svojo ponudbo povezave krščanskim socialistom, niso mislili resno. Pričakovali so, da krščanski socialisti ponudbe ne bodo sprejeli in da se bodo s tem razkrinkali kot nepravna delavska stranka. Vodstvo slovenskih komunistov naj bi se s komunalnim programom, ki ga je Klemenčiču odobril septembra 1922 sekretar Sima Marković, povežalo le s socialisti.⁴² Takšna razlaga sledi pač iz mnenja, da se noben neklerikalni Slovenec ne more vezati s klerikalnim, čeprav bi slednji imel enake družbene in narodnopolitične težnje. Slovenske komuniste pa je povrh tega vezala še ideološka in organizacijska pripadnost mednarodnemu komunističnemu gibanju, ki tedaj ni bilo naklonjeno kakšnemu širšemu povezovanju komunistov, razen v primeru tako imenovane delavske vlade, kar pa ZDL ni bila.⁴³

Druga podoba pa se nam pokaže, če izhajamo iz dejstva, da so se hoteli slovenski komunisti povezati v enotno fronto delovnega ljudstva, da bi z njo osvojili občinsko oblast.⁴⁴ Tako so morali pač takoj računati na širšo povezavo kot samo na povezavo s socialisti, kajti skupaj s socialisti so v Ljubljani premgli samo okoli 2.000 glasov, kar ni zadoščalo proti liberalnim 3.000.

Čisto jasno je to povedal M. Lemež v svojem govoru na konferenci ljubljanske organizacije Neodvisne delavske stranke Jugoslavije 3. decembra 1923, ko so sklenili razdreti ZDL. »Režim zakona za zaščito države je tiščal k tlom delavski pokret. V tej situaciji je stopilo pred zaupnike ljubljanskega proletariata vprašanje: Kaj hočemo? Ali hočemo iti v občinske volitve ali ne? Prepo-ved shodov, javne agitacije, svobode govora in onemogočanja kandidatur je govorilo proti udeležbi. Splošna pa je bila na drugi strani zahteva, da se pride do legalizacije našega pokreta in da si pridobi razredni proletariat tribuno v ljubljanskem občinskem svetu. Iz tega razloga so se odločili ljubljanski zaupniki, da se gre v volitve, četudi brez stranke in brez organizacije. Z ozirom na volilni red, ki je imel zagotoviti demokratom, tem zakletim sovražnikom vsega, kar je delavskega, večino na magistratu, so se odločili ljubljanski zaupniki, da se stvari blok z Zarjani in krščanskimi socialci na podlagi proletarskega minimalnega komunalnega programa. Zveza delovnega ljudstva je bila sad izjemnih razmer, v katerih je živel v oni dobi razredni proletariat.

Mi vsi smo se takoj prav dobro zavedali, da niti Zarjani, niti klerikalci ne mislijo resno s komunalnim programom in da se bodo eni kakor drugi razkrinkali na delu. Zavedali smo se, da se spuščamo v zelo nevaren eksperiment, ki lahko težko škoduje razrednemu pokretu v Sloveniji, če ne bomo pazljivi. Bil je naš korak poskus v silobranu, ki pa se je nevarno približal koalicijski politiki. Razen tega je imel ta korak za posledico, da se je s strani nekaterih naših sodrugov smatralo to za začetek organizatorične spojitve raznih proletarskih skupin, zlasti njihovih zbankrotiranih voditeljev, v eno stranko.«⁴⁵

K Lemeževemu govoru je treba povedati dvoje, da je to govoril takrat, ko se je razšel s Klemenčičem in se uklonil ortodoksnemu komu-

⁴² Takšno mnenje zastopa D. Kerinavner v zapisu Severna Slovenija v zrcalu R. Golouha, stran 300.

⁴³ Tako imenovane delavske vlade, katere so sestavljali komunisti in socialni demokrati, so nastale spomladi 1923 v nemških pokrajinah Saški in Turingiji, toda centralna vlada jih je razpustila, ne da bi se delavstvo dvignilo v njihovo obrambo. Glej Arthur Rosenberg, Geschichte des Bolschewismus, stran 216.

⁴⁴ Tako so pisale Delavske novice. — Ali pa je bilo takšno povezovanje za občinske volitve v skladu s kominternsko taktiko ali ne, govorimo pozneje.

⁴⁵ Govori Milan Lemeža na konferenci Krajevne organizacije NDSJ v Ljubljani, 3. decembra 1923. Glas svobode, 6. decembra 1923.

nistični liniji, in da zaradi tega vsebuje neke elemente, ki jih ni mogoče sprejeti v historično oceno dogajanja, ker so bile izrečene v ognju političnega obračuna. Dr. Lemež je mnogo kasneje povedal, da so slovenski komunisti, med njimi tudi on, mislili popolnoma iskreno od vsega začetka na povezavo s krščanskimi socialisti, ker so vedeli, da so krščanski socialisti drugačnih nazorov, kot vodstvo klerikalne stranke, da so iskreno za delavske interese. Slovenskim komunistom da je šlo za čisto konkretno izboljšanje socialne politike v občinskem svetu. Seveda pa so slovenski komunisti vedeli, za kako tvegan korak so se odločili s to povezavo. Vedeli so, da je taki široki povezavi nasprotna kominterna in tudi nekatere skupine v CK KPJ. Toda slovenski komunisti se na to niso veliko ozirali, sploh niso imeli stikov z beograjskim partijskim vodstvom. Hoteli so izvajati marksistično socialistično politiko v Sloveniji iz konkretnih slovenskih družbenopolitičnih razmer.⁴⁶ Drugo pa, kar je treba pripomniti k Lemeževemu govoru na konferenci, je to, da slovenski komunisti takoj v začetku ZDL skoraj gotovo niso mislili na neko organizatorično spojitve z drugimi strankami, ampak res samo na enotno fronto. Tako vsaj govori veliko člankov v Delavskih novicah, ki smo jih videli, popolnoma jasno pa tudi eden iz časa, ko je ZDL že obstajala, ki pravi, da si mora razredno zavedni proletariat obraniti svojo popolno neodvisnost in samostojnost.

V bloku se more govoriti samo o kooperaciji omenjenih proletarskih skupin na temelju začrtanega komunalnega programa. Ne more pa biti govor o organizacijski združitvi omenjenih skupin. Ta kooperacija obvezuje sicer prizadete skupine h gotovi bojni disciplini, vendar ne sme omejevati pravice samostojne kritike med akcijo. Proletarski blok ob priliki ljubljanskih občinskih volitev mora mobilizirati ljubljanske proletarske mase proti kapitalističnemu razredu in režimu belega terorja, taktika enotne fronte pa bo uspela; le če bodo socialisti in krščanski socialisti konsekventni v izvajanju proletarske občinske politike.⁴⁷

Zanimivo, da se je tu zopet pokazala neka izvirnost slovenskega komunističnega gibanja, ki se je kazala že na kongresu v Vukovaru.⁴⁸ To gibanje je bilo intelektualno precej močno ter se je dobro zavedalo posebnih družbenopolitičnih razmer v Sloveniji in je skušalo, izhajajoč iz marksistične teorije, uporabljati tem razmeram primerno taktiko. Zanimivo je tudi, da se je za takšno komunistično politiko odločil tudi človek, ki je bil poslan iz Beograda v Slovenijo, da z njo opravi — Lovro Klemenčič. Ta vsekakor v komunističnem gibanju ni bil muha enodnevnica in ni pristopil k njemu zaradi politične konjunktore, ampak je bil res prežet s komunistično idejo. Kot tak se je za njeno uresničevanje skušal boriti s takšno taktiko, ki je najbolj ustrezala družbenopolitičnim okoliščinam, v katerih se je znašel. Žal pa to v tem času, ko je kominterna nalagala vsemu mednarodnemu komunističnemu gibanju le eno obvezno taktiko in ko so bili v KPJ frakcijski boji, ni bilo mogoče. Zgodilo se mu je kot mnogim iskrenim evropskim komunistom, ki pa niso mogli dojeti kominternske dogmatičnosti, da je bil izključen iz komunističnega gibanja.⁴⁹

⁴⁶ Intervju avtorja z dr. Milanom Lemežem, v Ljubljani 20. oktobra 1970.

⁴⁷ Delavske novice, 2. novembra 1922.

⁴⁸ France Klopčič, Velika razmejitev, Ljubljana 1969, str. 126—146.

⁴⁹ To se je zgodilo na konferenci slovenskih komunistov 15. aprila 1923 v Ljubljani, ki je bila sklicana na pobudo CK KPJ. — O tej konferenci je govor v poznejšem poglavju.

O notranjih razpravah v SLS in JSZ pred vstopom krščanskih socialistov v zvezo nam ni ničesar znanega. Edino škof Jeglič ima v svojem dnevniku 18. novembra 1924 zabeležen razgovor prejšnjega dne z dr. Jankom Brejcem, v katerem mu je le-ta izjavil, da je on svetoval vstop krščanskih socialistov v ZDL, s katero so zrušili liberalce.⁵⁰ Iz tega bi se dalo sklepati, da je vodstvo SLS spoznalo, da bi lahko iz ZDL, v kateri bi sodelovali njeni krščanski socialisti, potegnili precejšnjo korist; preprečila bi liberalno občinsko oblast. Tako se je čisto iz taktičnega političnega računa odločilo, da ne bo nasprotovalo vstopu krščanskih socialistov v zvezo, da bo odstopilo od samostojne klerikalne liste, ki bi ne imela nobenih upov, in pozvalo svoje somišljenike, naj na občinskih volitvah volijo ZDL. Privolilo je celo, da so SLS v zvezi delovnega ljudstva zastopali samo ljudje iz delovnih slojev — krščanski socialisti.

O poteku pogajanja za sklenitev zveze delovnega ljudstva med njenimi partnerji (ki so bila verjetno zelo zanimiva in bi se dala iz njih lepo rekonstruirati politična stališča vseh treh partnerjev povezave), žal nimamo skoraj nobenih neposrednih virov. Časopisje vseh treh akterjev o tem molči; stranke se niso hotele kompromitirati, če bi pogajanja doživela neuspeh. To časopisje spregovori šele, ko so bila pogajanja zaključena in zveza definitivno sklenjena. Nekaj o pogajanjih med komunisti, socialističnimi Zarjani in krščanskimi socialisti je moč prebrati iz časopisov nasprotnih političnih strank, tako iz socialističnega Napreja in liberalnega Slovenskega naroda.

Tako sporoča Slovenski narod 18. oktobra pod rubriko dnevne vesti: »Sinoči so imeli Gosarjevci in Peričevci odločilno posvetovanje glede skupnega nastopa. Kakor nam poročajo, se je med njimi dosegel popoln spozazum. Peričevi socialni demokratje in Gosarjevi katoliški komunisti nastopijo pod eno firmo, ki bo nosila ime »Stranka delavcev«. V konservativnih klerikalnih krogih se je pojavil velik odpor proti Gosarjevi struji, zlasti med obrtniki in duhovniki. Tudi ta struja namerava nastopiti samostojno, da si so na delu vplivi, ki bi radi to preprečili. Kakor smo že omenili, bo najbrže prvi dan za vlaganje kandidatnih list sobota 20. t. m. Večina strank ima te liste že sestavljene in pričakovati je, da se med njimi razvije živahna tekma, katera izmed njih vloži listo kot prva in si s tem pridobi pravico do prve skrinjice. Po dosedanjih pripravah sodeč bodo dosegle v volilno borbo te-le stranke in skupine: 1. Jugoslovanska zajednica; 2. Jugoslovanska demokratska stranka; 3. Stranka delavcev (komunisti, Gosarjevi katoliški komunisti in Peričevi socialni demokratje); 4. Socialistična stranka Jugoslavije (Bernotovi socialni demokratje) in eventuelno 5. SLS, ako se ne posreči zlečiti spor med Gosarjevci in konservativno klerikalno strujo...«⁵¹

Isti časopis poroča 20. oktobra: »Peričeva zveza s komunisti in katoliškimi boljševiki. Kakor smo že poročali, je sklenjen pakt za občinske volitve med Peričevo socialnodemokratsko skupino, komunisti in dr. Gosarjevimi katoliškimi boljševiki. Nosilec te liste je dr. Ljudevit Perič, na drugem mestu fungira urednik pokojnega Novega časa Fran Kremžar in, na tretjem vodja komunistov dr. Milan Lemež. Na listi Stranke delovnega ljudstva se nahajajo poleg komunistov in Peričevih socialnih demokratov izključno samo pripadniki Gosarjeve struje. Voditelj klerikalne delegacije v bivšem občinskem

⁵⁰ Dnevnik škofa Antona B. Jegliča 18. novembra 1924. Prepis originala v arhivu CK ZKS v Ljubljani.

⁵¹ Slovenski narod, 18. oktobra 1922.

svetu Ogrin seveda ni na listi. Ko so se te dni klerikalni zaupniki razgovarjali o tej listi, je izjavil eden izmed zaupnikov SLS, da za to listo ne more glasovati »noben pošten človek«. ⁵²

Ta poročila kažejo, kako klerikalci niso bili navdušeni nad povezavo s komunisti, toda privolili so vanjo zato, da so pomirili svoje delavske privrženca in zato, ker so upali s takim volilnim blokom kljubovati liberalcem v njihovi trdnjavi Ljubljani.

Zapisnik sporazuma ⁵³ o tem, da se bodo držali komunalnega programa, so poleg komunistov in Peričevih socialistov podpisali samo krščanski socialisti in nihče od klerikalnega vodstva SLS. Poleg teh treh političnih taborov, ki so premogli lastno organizacijo in določeno število volivcev, pa so listino sporazuma zveze delovnega ljudstva podprli tudi Prepeluhovi somišljeniki, ki niso imeli političnih organizacij in so s tem pokazali svoje odobravanje in podporo zvezi. ⁵⁴ Zapisnik je bil podpisan 26. oktobra v srebrni dvorani hotela Union.

Dne 27. oktobra 1922 je bilo v unionski dvorani veliko zborovanje Zveze delovnega ljudstva, na katerem so govorili predstavniki vseh treh združenih političnih skupin. Sprejet je bil komunalni program Zveze delovnega ljudstva in kandidatna lista za občinske volitve. ⁵⁵ V naslednjih dneh so časopisi vseh udeležencev povezave polni poročil o Zvezi delovnega ljudstva, njenem poslanstvu, pomenu in njeni moči.

Časopisi nasprotnikov začenjajo Zvezo delovnega ljudstva takoj po njeni ustanovitvi ostro napadati, iz teh napadov se najlepše vidijo tedanja politična stališča slovenskih političnih strank. Ti časopisi, zavedajoč se velike številčne moči Zveze delovnega ljudstva, se začenjajo tolažiti, da ta zveza, ki je povsem nekaj novega, v kateri so se klerikalni Slovenci povezali z neklerikalnimi, ne bo držala. Tako na primer piše Slovenski narod 15. novembra 1922, da komunisti niso nič zadovoljni z alianso, ki so jo sklenili njihovi voditelji z Brejčevno in Gosarjevo stranko, kajti večina njih se še dobro spominja na dogodke na Zaloški cesti, kjer je dr. Brejc v sporazumu z dr. Gosarjem ukazal streljati na delavske množice, da je med komunisti nastala močna struja, ki namerava bojkotirati volitve. ⁵⁶ In potem poroča časopis o nezadovoljstvu z ZDL tudi v SLS, da odlični privrženca očitajo vodstvu SLS nič manj kot izdajstvo, ker se je dalo ustrahovati gosarjevemu zgolj iz lagodnosti. Za zvezo s komunisti se ogreva samo del mlajše duhovščine, medtem ko se starejša duhovščina pod nobenim pogojem noče eksponirati za boljševisko stvar, da je škof Jeglič nasproten, da bi se duhovniki udeležili agitacije za komunistično-boljševiško socialistično koalicijo. ⁵⁷

Zelo zanimivo je pisal Naprej, glasilo Bernotove Socialistične stranke Jugoslavije. Skušal se je pokazati kot edini resnični zastopnik marksistične politike. Dajal je nauke o marksistično-socialistični politični taktiki in očital komunistom, zaradi njihove povezave v Zvezo delovnega ljudstva, razredno izdajstvo. V uvodniku Demagogija je pisal Naprej 11. novembra 1922 med

⁵² Slovenski narod, 20. oktobra 1922.

⁵³ V intervjuju avtorju 13. marca 1968 je dr. Ivan Stanovnik povedal, da je bila takšna lista podpisana in da je ohranjena v njegovem arhivu.

⁵⁴ Intervju avtorja z dr. M. Lemežem v Ljubljani 20. oktobra 1970.

⁵⁵ Slovenec, 28. oktobra 1922.

⁵⁶ Slovenski narod, 15. novembra 1922.

⁵⁷ prav tam.

drugim: »Ubogi idealisti v komunističnih vrstah, kam ste zavozili? Pred letom dni so bili komunisti proti parlamentu in zoper kompromise. Na Češkem npr. so komunisti v boju proti vsem meščanskim strankam, tudi proti socialistom, ker so stopili v koalicijsko vlado; na Ruskem so proti parlamentu (vladajo z diktaturo), v Nemčiji so proti levim socialistom, ker so se z večinskimi socialisti združili. Pri nas so komunisti, to se pravi neodvisni, proti oficijelni socialistični stranki, ker ta odklanja kompromise z buržoazijo in ker program socialističnega učitelja Karla Marxa dosledno izvaja. Ali ni to ironija par komunističnih voditeljev, da morajo priti na stolčke za vsako ceno, čeprav z združitvijo s klerikalci in s skrahiranimi »social-patrioti« okrog bolniške blagajne? Kje so tukaj načela? Kje marksistični program? Kje razredna zavednost? In kaka enotna fronta je to, ki jo vi predstavljate?

Po mojem mnenju je to enotna fronta par samodržcev, ki nimajo pred seboj cilja osvoboditi proletariata, temveč le rešiti samega sebe — kajti s kompromisi s klerikalci in izključenimi socialpatrioti delavskega vprašanja ne bodo rešili. Tako nas Marx ni učil in najbrž tudi Lenin in Trocki ne...⁵⁸

Akterji Zveze delovnega ljudstva so se branili proti takšnim napadom in razlagali svoja stališča v svojem časopisju, tako v Slovincu, Zarji in Delavskih novicah in v govorih na predvolilnih shodih. Tega pisanja je precej, omenimo naj za ilustracijo le članek, ki so ga prinesle Delavske novice 9. novembra 1922, sicer kot odgovor na nekatere napade na Zvezo delovnega ljudstva iz vrst komunističnih somišljenikov, ki se s tako povezavo niso strinjali. Ta članek jasno razlaga vzroke povezave in njene cilje ter poudarja, da je Zveza delovnega ljudstva nastala kot izraz vsesplošne želje razredno zavednega proletariata po enotni delavski fronti. Zavedni proletariata si ne zatiska oči pred dejstvom, da je velik del organiziranega in neorganiziranega proletariata delovnega ljudstva, delavcev in nameščencev pod vplivom utopistov, krščanskih socialistov in pod idejnim vplivom reformistov, socialne demokracije. Toda tudi ti so del delavskega razreda in ravno tako izkoriščani, kot razredno zavedni proletariata in v danem primeru ravno tako politično pritisnjeni in potlačeni. Velik da je razloček med delovnim ljudstvom in med desnimi elementi v SLS, ki so v glavnem predstavniki zadružnega kapitala — torej višje socialne forme, ki so odgovorni za Zaloško cesto, dogodek, ki ga obsoja poleg razredno zavednega proletariata tudi krščanskosocialistični, kakor tudi ogromna večina poštenih privrženecv SLS. Ako je torej krščanskosocialistični in socialnodemokratski proletariata privolil v enotno fronto na podlagi minimalnega komunalnega programa, ki ni reformističen niti krščanskosocialistično utopičen, bi napravil razredno zavedni proletariata izdajstvo nad stvarnimi interesi proletarskega razreda v Ljubljani, če bi odbil enotno fronto v tako težkem času kapitalističnega belega terorja.⁵⁹

V podobnem smislu, da jim je pred očmi interes delovnih ljudi, ki se najlažje brani v skupni fronti, sta pisala tudi Slovenec in Zarja.

Na predvečer občinskih volitev je bil 2. decembra 1922 v hotelu Union v Ljubljani manifestacijski shod Zveze delovnega ljudstva. Tako velikega volilnega shoda dvorana še nikoli ni videla. Ob navdušenem odobravanju obiskovalcev so govorili govorniki vseh treh združenih skupin.⁶⁰

⁵⁸ Naprej, 11. novembra 1922.

⁵⁹ Delavske novice, 9. novembra 1922.

⁶⁰ Slovenec, 3. decembra 1922.

Ker stališča komunistov in socialistov Zarjanov do ZDL že poznamo, omenimo s tega zborovanja le govor predstavnika krščanskih socialistov Franceta Terseglava, ki ga lahko štejemo za uradno stališče le-teh do zveze. Terseglav je dejal med drugim: »... V listih beremo, da se ljudje ogorčujejo, ker so se združili takozvani klerikalci, socialisti in komunisti. To ogorčenje je narejeno, hinavsko in neodkritosrčno. Ako pravijo, da bo trpela vera radi te zveze, potem rečem, da imamo vsi to vero, da je treba imeti srce za ubogo delovno ljudstvo. Mi stojimo na stališču krščanske pravičnosti, ki je na vsem svetu samo ena. Mi smo prepričani, da se ljudstvo, če je edino, ne bo pustilo cepiti v boju za svoje pravice. Kar se tiče Boga, vere in krsta, mislim, da komunisti na magistratu ne bodo odpravili sv. krsta. Na magistratu se ne bo reševalo o božjih rečeh, to bodo reševali v cerkvah. Tam bodo govorili o tem, da si tudi siromašni sloji morajo priboriti boljšo bodočnost. Če sodrugi komunisti nimajo nobene druge vere, kakor te, da je treba ljubezni do bližnjega, potem lahko gremo skupaj. V tej Zvezi delovnega ljudstva izpolnjujemo testament dveh naših najboljših mož dr. Kreka in dr. Dermote. Kar nas je stare garde, vemo, da sta dr. Krek in dr. Dermota rekla že pred 20 leti, da spada vse, kar od poštenega dela živi skupaj! Mi vemo, da so prepire radi vere, plemenskih vprašanj itd. zanesli med nas gospodje zato, da so delavsko ljudstvo razdružili...«⁶¹

IV

Za dan volitev 3. december 1922 so se vse stranke mrzlično pripravljale, hotele so na volitvah doseči potrditev za svojo politiko. Vlada je pričakovala, da bodo zmagali demokrati, ki so sedeli v njej. Toda slovenski demokratje JDS so se nekaj pred volitvami razcepili v dva dela, v mladine z dr. Žerjavom in dr. Kramerjem in starine z dr. Ravniharjem in dr. Trillerjem na čelu in se na smrt sprli. Slednji so se za občinske volitve zvezali z narodnimi socialisti v blok, imenovan Jugoslovanska zajednica in ostro napadali mladine, kot centraliste, ki podpirajo osvražena Pribičevića, ki je proti narodnemu sporazumu.

Zveza delovnega ljudstva tako ni imela pravega nasprotnika; to bi lahko bili združeni liberalci povezani z narodnimi socialisti. Bernot ni pomenil ničesar. Zveza delovnega ljudstva je delovala odlično, volit je prišla tudi ljubljanska duhovščina in liberalci so potem kričali, da so duhovniki volili komuniste.

Izid volitev 3. decembra 1922 je bil takle: Zveza delovnega ljudstva je dobila 3952 glasov in s tem 35 odborniških mest, Jugoslovanska zajednica 2917 glasov in 8 odbornikov, mlada JDS 1822 glasov in 5 odbornikov in Bernotovi socialisti 295 glasov in 1 odbornika.⁶²

Vlada je potem dolgo časa zavlačevala s sklicanjem občinskega sveta, ki naj bi izvolil župana. Zato je Zveza delovnega ljudstva organizirala 14. januarja v Unionu protestni shod in sprejela protestno resolucijo proti takšni vladni politiki.⁶³

Na izredni seji občinskega sveta je bil februarja 1923 izvoljen za župana kandidat Zveze delovnega ljudstva socialist dr. Ljudevit Perič.

⁶¹ Slovenec, 3. decembra 1922.

⁶² Slovenec, 4. decembra 1922.

⁶³ Slovenec, 16. januarja 1923.

Sedaj, ko je bila Zveza delovnega ljudstva na oblasti v mestnem svetu, moramo pogledati, kaj je dejanskega naredila za delovno ljudstvo, kaj je od komunalnega programa uresničila. To njeno delovanje bi se moralo videti iz zapisnika sej mestnega sveta; toda ta zapisnik nam žal ne pove veliko. Seje so bile razmeroma redke in iz zapisnika je moč videti, da so obravnavali pretežno posamezne komunalne probleme, kot je vprašanje ureditve ulic, razsvetljave, mestne klavnice itd.

Iz fragmentarnega zapisnika je moč povzeti, da je Zveza delovnega ljudstva speljala tudi nekaj popolnoma naprednih socialnih ukrepov. Tako sta občinska svetovalca Osterc in dr. Lemež na seji občinskega sveta 26. aprila 1923 predlagala resolucijo, naj za odpravo ali vsaj za zmanjšanje brezposelnosti stavbinskega delavstva občinski svet najde potrebna finančna sredstva, s katerimi se pospeši pričetek gradnje javnih občinskih stavb. Resolucija je bila sprejeta.⁶⁴

Na seji 1. maja je finančni odsek predlagal reorganizacijo plač oziroma mezd mestnih uslužbencev in delavcev. Sestavil je celoten elaborat, s katerim bi se plače znatno izboljšale. Predlog se zavzema za striktno izvajanje 48-urnega delovnega tedna, v slučaju, če delo stoji ne po delavčevi krivdi, ima delavec pravico do plače za izgubljene ure; regulira tudi višino otroških doklad in priznava delavske zaupnike, izvoljene na podlagi zakona o zaščiti delavstva. Proti temu predlogu so nastopili odborniki JDS, toda predlog je bil sprejet z glasovi Zveze delovnega ljudstva.⁶⁵

Dr. Lemež se spominja, da je občinski odbor v času Zveze delovnega ljudstva sprejel precej socialnih ukrepov: dodelil je npr. otrokom žrtev na Zaloški cesti otroški dodatek v ravno takšni višini kot so ga imeli otroci državnih uslužbencev.⁶⁶

Vse konkretno delovanje Zveze delovnega ljudstva v občinskem svetu med njenim enoletnim obstojem je tu le kratko opisano, toliko da zadošča za razumevanje problematike. Natančnejše podobe njenega delovanja nismo mogli narediti, ker žal o tem ni ohranjene skoraj nobene dokumentacije.

Poglejmo še, kje so bili vzroki, da delovanje Zveze delovnega ljudstva ni bilo morda bolj uspešno in da je razpadla.

Ko je Zveza delovnega ljudstva doživela uspeh, so nekateri njeni protagonisti rahlo računali, da lahko postane vzorec in osnova nekega močnejšega povezovanja vseh treh združenih političnih skupin, ki naj temu sledi. Samo tako so lahko tudi upali, da bo Zveza delovnega ljudstva v ljubljanskem občinskem svetu uspešna.⁶⁷

Toda zgodilo se je drugače, vse tri politične skupine: komunisti, Zarjani in krščanski socialisti, ki so se sporazumeli za Zvezo delovnega ljudstva za ljubljansko občino, se po končanih volitvah in osvojitvi občinskega sveta niso dalje združevali, amapak lahko rečemo, da so se kot politične organizacije zunaj ljubljanskega občinskega sveta, v slovenskem političnem življenju začeli že kaj hitro zopet razhajati. Kje so bili vzroki za to, ni moč odgovoriti na kratko.

⁶⁴ Zapisnik seje občinskega sveta z dne 26. aprila 1923. Mestni arhiv Ljubljane. Cod. III/80, stran 61.

⁶⁵ Zapisnik seje občinskega sveta z dne 11. maja 1923, Mestni arhiv Ljubljane. Cod. III/80, str. 79-84.

⁶⁶ Intervju avtorja z dr. M. Lemežem, 20. oktobra 1970.

⁶⁷ Takšno stališče razodeva pisanje V. Fabjančiča in L. Klemenčiča po njuni izključitvi iz KPJ v njenem obnovljenem listu Delavske novice z 2., 9., 16., 23. in 30. novembra 1923.

Problem je izredno kompleksen. Morda se na tem mestu zadovoljimo z ugotovitvijo, da so bile pač vse tri politične stranke, združene v Zvezi delovnega ljudstva iz trenutne politične potrebe, v tem času še zelo navezane na svojo tradicionalno politično ideologijo, ki ni bila naklonjena taki popolnoma novi in nenavadni povezavi. Takšna povezava, ki je bila izredno široka in obetajoča, ki je dala slutiti bodočnost, je prišla morda malo prehitro, v še nezrele družbenopolitične razmere.

Zveza delovnega ljudstva v ljubljanskem občinskem svetu je tako postala potem nekak otok, kjer so bile politične stranke povezane popolnoma drugače kot povsod drugod po Sloveniji. Če so v vsem slovenskem družbenopolitičnem življenju iste stranke nastopale ena proti drugi, seveda niso mogle v ljubljanski občini, ki je bila sredi dogajanja in vsem na očeh, ne vem kako plodno sodelovati. Tako je bilo delo Zveze delovnega ljudstva manj uspešno, kot bi lahko bilo, seveda pa tudi, če bi bila še tako složna, socializma ne bi mogla vzpostaviti.

Zadnja javna skupna manifestacija Zveze delovnega ljudstva zunaj občinskega mestnega sveta je bila 14. januarja 1923, ko je na shodu v Unionu protestirala proti centralni vladi, ki je zavlačevala sklic nanovo izvoljenega občinskega odbora. Potem so šle poti vseh treh protagonistov Zveze delovnega ljudstva v slovenskem političnem življenju vsaksebi.

Delavske novice so 11. januarja 1923 prinesle poziv, ki so ga podpisali komunistični in socialistični občinski svetniki Zveze delovnega ljudstva in uredništvo Delavskih novic, na konferenco enotne proletarske fronte za 21. januar 1923 v Delavskem domu na Turjaškem trgu. Pišejo, da so na konferenco pozvani bivši delavski narodni poslanci, socialistični in komunistični; zastopniki socialističnih delavskih klubov iz občinskih svetov in zastopniki industrijskih mest in krajev; aktivni člani delavskih izobraževalnih društev; uredništvo Delavskih novic, Zarje, Strokovne borbe, Enakosti, Volksstimme, Delavca, Lesnega delavca; aktivni delavci v strokovnem delavskem gibanju, aktivni delavci na družbenogospodarskem polju delavskega razreda; mariborska okrožna socialistično politična organizacija; aktivni delavci na socialnem polju (delavske zbornice, inšpekcije dela); ljubljanska socialistična politična organizacija; zastopniki narodnosocialističnega in krščanskosocialnega pokreta, ki so za enotno fronto in za razkol z meščanskimi strankami.⁶⁸

Krščanski socialisti so vabilo zavrnili in v pismu uredništvu Delavskih novic razložili, zakaj se ne morejo udeležiti takšne konference: »Razlike v kulturnem naziranju bodo med delavstvom, kakor med vsemi drugimi sloji trajno ostale. Zato mora snovanje enotne politične organizacije vsega delovnega ljudstva, pri kateri igrajo tudi kulturna vprašanja nujno važno vlogo, imeti za posledico ali mrtvorjeno tvorbo, ki mora v najkrajšem času razpasti, ali pa predpostavljati, da se nekatere skupine popolnoma odrečejo svojemu kulturnemu in glavnim točkam političnega programa. To pa nam je iz nravnih razlogov popolnoma nemogoče.

Enoten nastop vsega delovnega ljudstva je možen edinole v vprašanju gospodarskega in socialnega vprašanja. V tem pogledu smo in bomo tudi vedno zagovarjali enotno fronto ter bodo naši zastopniki v političnem parlamentu,

⁶⁸ Delavske novice, 11. januarja 1923.

kakor doslej, vedno šli z zastopniki delavstva in malega človeka sploh, roko v roki. Z veseljem bi tudi sodelovali pri vsaki akciji, ki bi imela namen dovesti v tem pogledu do večje enotnosti...⁶⁹

Na konferenci 21. januarja 1923 se je potem res ustanovila iz komunistov in Zarjanov nova Socialistična stranka delovnega ljudstva. Sprejet je bil program stranke, ki pravi, da stranka priznava razredni boj in si prizadeva z vsemi legalnimi sredstvi za spremembo kapitalističnega reda v socialistični. Sklenjeno je bilo tudi, da se stranka čimprej sporazume o združitvi z mariborsko okrožno organizacijo SSJ za združitev. Vstop narodnih socialistov je bil zavržen, ker niso temeljili na stališču razrednega boja in ker so v konstituenti glasovali za zakon o zaščiti države.⁷⁰

Težko je reči, zakaj je prišlo do te nenavadne združitve komunistov in socialistov in ustanovitve nove stranke. Vedeti je treba, da so s to združitvijo slovenski komunisti napravili korak, ki ga nista odobraval ideologija in taktika mednarodnega komunističnega gibanja. Ta združitev »revolucionarne« komunistične partije z »oportunistično« socialistično je bila izjemnost v tedanjem evropskem komunističnem gibanju in je naletela na ostro obsodbo komunistov drugod po državi, ki so ravno tedaj ustanovili svojo Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije in tudi že nekaterih komunistov v Sloveniji. Res pa je večina komunističnega proletariata v Sloveniji podpirala politiko Lovra Klemenčiča in odobraval ustanovitev SSDL.⁷¹ Tu je samosvojest slovenskega komunističnega gibanja iz začetka 20. let doživela kulminacijo. Šla je tako daleč po svoje, da je zapustila tla svetovne komunistične ideologije.

Nekak razlog za takšno postopanje vodstva slovenskih komunistov, ki se niso več ozirali na CK KPJ niti na kominterno in njeno taktiko, je bil v tem, da so hoteli v stranki združiti ves slovenski proletariat, tudi krščanske socialiste in jih odtegniti vplivu SLS. Zgraditi so hoteli neko splošno delavsko stranko po vzorcu angleške Labor Party. O tem nam govori izjava Vladislava Fabjančiča v Delavskih novicah potem, ko je bil izključen iz KPJ.⁷²

V istem smislu je pisal tudi Lovro Klemenčič: »... Delavske Novice so s programom občinske enotne fronte postavile takozvane krščanske socialiste pred dilemo: ali se pridružijo razredno zavednemu proletariatu ali pa jasno pokažejo, da jim je več za enotnost meščanske SLS kot za delavsko solidarnost in da torej nimajo pravice šopiriti se z imenom ‚socialisti‘. Oni so podpisali naš program. Mi v iskrenost njihovega podpisa nismo nikoli verjeli, hoteli pa smo jih z doslednim izvajanjem programa prisiliti, da pokažejo svojo barvo. Ko privesek meščanske stranke so se oni razkrinkali že s svojim znanim pismom Kongresu enotne fronte (ta kongres 21. januarja 1923 je ustanovil Socialistično stranko delovnega ljudstva — op. J. P.). *S pravilno taktiko v občini pa bi jih bili prignali tako daleč, da bi se odcepili od SLS* (podčrtano v originalu — op. J. P.) ali pa bi se enkrat za vselej pokazali, da so meščanski agentje med delavstvom. Toda klerikalci so imeli to pot srečo: prišla je Lemeževa NDSJ in jih odrešila iz zagate...«⁷³

⁶⁹ Pravica, 1. februarja 1923.

⁷⁰ Delavske novice, 25. januarja 1923.

⁷¹ Razvidno iz pisanja Delavskih novic in spominov Jake Zorge, ki je povedal, da se je moral na konferenci 15. aprila 1923, ko so rušili Klemenčiča, enostavno poslužiti nedemokratskega ukrepa, Lovru Klemenčiču enostavno vzeti besedo, ker bi drugače delegati glasovali za njegovo resolucijo. — Podatek Dušana Kermavnerja avtorju oktobra 1970 v Ljubljani.

⁷² T. Fabjančič, Kako so ubili delavsko enotno fronto. Delavske pravice 30. novembra 1923.

⁷³ Lovro Klemenčič, Ljubljanske občinske volitve. Delavske novice, 23. novembra 1923.

Milan Lemež pa je dejal o tem, potem ko se je vrnil na ortodoksno linijo, v svojem že omenjenem govoru tole: »Socialistična stranka delovnega ljudstva se je porodila kot logična posledica nastopa pri občinskih volitvah in ustvarila med delavstvom strašno zmešnjavo. Poleg tega je povzročil nastop ZDL, da so se uredile v delavstvu oportunistične tendence...«⁷⁴

Socialistična stranka delovnega ljudstva je šla marca 1923 na državne volitve v koaliciji z mariborskimi socialisti. S samostojno listo pa je nastopila pri teh volitvah za ljubljansko mestno volilno okrožje in ni hotela za te volitve nastopati več v Zvezi delovnega ljudstva. Klerikalci so na svojem predvolilnem zboru grenko pripomnili, da niso krivi, da Zveza delovnega ljudstva ne nastopa skupaj.⁷⁵ Na teh volitvah je Socialistična stranka delovnega ljudstva v Ljubljani dobila samo 1886 glasov in bila šele tretja stranka. Več so dobili klerikalci — sami na svojo listo 2400 glasov, in zopet združeni demokratje 3500, ki so tako zmagali.⁷⁶

Kljub takšnemu obžalovanju, ki so ga izrekli krščanski socialisti, da za državne volitve Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani ne nastopa več skupaj, oni niso mislili na neko tesnejše povezovanje z drugimi delavskimi strankami v nekakšno Labor Party in z razcepom od SLS, bili so nanjo še pretesno vezani in v njihovih vrstah še ni vladal radikalni duh iz začetka 30. let. Njihov ideolog Andrej Gosar je bil, kot ga je označil njegov prijatelj Miha Moškerc, celo mnogo manj radikalen od Evangelista Kreka.⁷⁷

Stališče krščanskih socialistov do nove stranke je opredelil Gosar s člankom v Pravici, kjer je ponovil vso argumentacijo, ki so jo krščanski socialisti JSZ podali že v pismu Delavskim novicam,⁷⁸ dodal pa je še, da njegova organizacija ne stoji na razrednem stališču, to pa da ne, ker je to dvorezen nož. Razredni boj da usposablja ljudi za brezobziren boj proti kapitalizmu, ne daje pa jim v istem času smisla za pozitivno produktivno delo. Brez tega pa ne bodo delovni sloji nikdar za trajno dobili v svojo oblast produkcije. Za to, da je precej dokazov, najboljši sta Rusija in Nemčija po prevratu.⁷⁹

Na konferenci slovenskih komunistov 15. aprila sta bila Klemenčič in Fabjančič, najbolj vidna predstavnika politike povezovanja komunističnega proletariata z nekomunističnim, izključena iz komunistične stranke. Drugi somišljeniki takšne politike v slovenskem komunističnem vodstvu so se uklonili mednarodni komunistični disciplini in sprejeli kritiko za svojo dotedanjo politiko.⁸⁰ Socialistična stranka delovnega ljudstva je bila likvidirana in v slovenskem komunističnem gibanju znova ustoličena ortodoksna komunistična linija,⁸¹ ki ni bila naklonjena nikakršnemu zблиževanju z nekomunističnim proletariatom. Obsojena je bila tudi povezava komunistov v Zvezo delovnega ljudstva v ljubljanskem občinskem svetu.

⁷⁴ Glas svobode, 6. decembra 1923.

⁷⁵ Slovenec, 18. marca 1923.

⁷⁶ Slovenec, 19. marca 1923.

⁷⁷ Pravica, 12. aprila 1923.

⁷⁸ Glej stran 38, ali opombo 69.

⁷⁹ Pravica, 1. februarja 1923.

⁸⁰ Do spomladi 1923 se je, posrečilo CK KPJ, v katerem je v tem času prevladovala leva Kaclerovičeva frakcija, pridobiti med vodilnimi slovenskimi komunisti toliko simpatizerjev, da so se lahko spustili v obračun s Klemenčičem in Fabjančičem. Na konferenci 15. aprila je bila ostro kritizirana dotedanja politika povezovanja v enotno fronto. Glej poročilo v Glasu svobode, 21. aprila 1923.

⁸¹ Na tej konferenci je bila izglasovana takojšnja vključitev Socialistične stranke delovnega ljudstva v NDSJ in sprejeli njen program in statut. S tem je bilo konec slovenskega organizacijskega partijskega avtonomizma.

Lovro Klemenčič in Vladislav Fabjančič sta potem, ko sta bila izključena iz KPJ, napisala eksekutivi kominterne poročilo o komunistični partiji v SHS, kjer sta pojasnila svojo politiko do enotne delavske fronte, povedala, da se je z njo strinjal CK KPJ, dokler ni prevladovala Kaclerović-Pijadina frakcija, opozorila na uspehe, ki jih je politika enotne fronte rodila, in apelirala na KI in bratske partije, da vso stvar proučijo.⁸² Na to njuno poročilo kominterni zaradi pritiska Kaclerovićeve frakcije v CK KPJ ni ničesar odgovorila.⁸³

Tako se je zastavljalo samo še vprašanje časa, kdaj bo Zveza delovnega ljudstva v mestnem svetu razpadla. Po 15. aprilu 1923 so komunistični odborniki sestavljali v občinskem svetu samostojen klub Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, ki pa je še vedno sodeloval v Zvezi delovnega ljudstva. Komunisti so samo čakali primeren formalni povod, da bi zapustili to obsojano povezavo. Tak povod so našli v zapletu glede delavskih zaupnikov v mestni elektrarni. Zahtevali so odstop načelnika upravnega odbora elektrarne, pripadnika krščanskosocialističnega kluba. Ker se krščanski socialisti niso strinjali s to zahtevo, so se komunisti odločili na prekinitvev sporazuma z njimi, na konec Zveze delovnega ljudstva. Svoj izstop so obrazložili v pismu krščanskosocialističnemu občinskemu klubu 3. decembra 1923.⁸⁴

S tem je bilo konec ljubljanske Zveze delovnega ljudstva, tega zanimivega poskusa, ki je trajal eno leto in zbudil veliko obravnavo v vseh slovenskih političnih taborih, najbolj pa v marksističnem. Če povzamemo njeno stvarno dejavnost v občinskem svetu, lahko rečemo, da je izvedla nekaj izrazito socialnih ukrepov, kot je izvajanje zakona o zaščiti delavcev, regulacija plač, otroških doklad, gradnja delavskih stanovanj, ki je v času Zveze delovnega ljudstva precej porasla, itd. Kljub temu, da takšnih ukrepov ni bilo mnogo, ker Zveza delovnega ljudstva v mestnem občinskem svetu ni delovala s polno močjo, zaradi vzrokov, ki smo jih navedli, bi njeno dobo vlade na magistratu lahko imenovali socialno in demokratično.

Bolj pomembna kot zaradi konkretne gospodarske in socialne politike pa je Zveza delovnega ljudstva in vsi poskusi združevanja delavskih strank, med njenim obstojem, iz političnega in ideološkega vidika. Ob povezovanju v Zvezi delovnega ljudstva so slovenski komunisti razvili svoj nov koncept o rešitvi narodnega vprašanja. Postavili so se na stališče, da je Jugoslavija možna le kot federacija in da mora reševanje narodnega vprašanja prevzeti v svoje roke proletariat. O tem bomo še spregovorili pozneje.

Drug pomemben uspeh Zveze delovnega ljudstva je bil v tem, da je zrušila do tedaj veljavno tezo, da marksistični proletariat ne sme sodelovati s proletariatom, organiziranim na konfesionalni osnovi. Tako je pisal Andrej Gosar, vodja krščanskih socialistov, ko je v reviji Socialna misel ocenjeval ZDL, da z njihove strani ne more biti utemeljenih pomislov do povezave s komunisti, kajti ti so privolili v čisto določen socialni delovni program, ki se krije tudi s krščanskosocialnimi zahtevami. Ostaja torej samo pomislek, ki ga je ZDL zbudila pri najbolj ortodoksnih privržencih SLS, zlasti pri duhovščini, da je namreč zveza s komunisti sama na sebi nekaj pohujšljivega. Odgovarja,

⁸² Poročilo Komunistična partija v SHS, v ruščini se nahaja (fotokopija) v Arhivu radničkog pokreta Jugoslavije v Beogradu fond KI 1924, št. 15.

⁸³ Podatek D. Kermavnerja avtorju oktobra 1970, da so tudi njega ob priliki 5. kongresa kominterne ruski člani jugoslovanske komisije v KI vprašali, kaj naj Klemenčiču odgovorijo in da je vztrajal, naj mu kot likvidatorju partije ne odgovarjajo.

⁸⁴ Glas svobode, 6. decembra 1923.

da je moč tak pomislek najlažje zavreči, če se spomnimo, da so se krščanske stranke za izpeljavo določenih gospodarskih in socialnih ciljev nešteto krat vezale in se še vežejo z najbolj svobodomiselnimi meščanskimi strankami in se ob takih prilikah ni nihče oglasil, da bi dokazoval nemoralnost in pohujšljivost take zveze. Pravi, da je danes skupen nastop tudi kulturno nasprotujočih si strank v slučaju, kadar gre predvsem za gospodarske in socialne naloge možen, dovoljen in priporočljiv.⁸⁵ Gosar zaključí s poudarjanjem pozitivne strani te povezave, ko pravi: »Mislim, da se je z njo dal potreben poudarek gospodarskim in socialnim vprašanjem, ki so doslej v našem političnem življenju le vse preveč stala v ozadju ter se smatrala kot nekaj manj važnega, drugovrstnega. Dočim so takozvani pridobitni krogi vedno in povsod imeli pred očmi svoje materialne koristi ter so vsled tega tudi vedno skupno nastopali, so se dali zlasti delavci le prepogosto zavajati od svojega pravega torišča in cilja . . . Dislim, da je v tej solidarnosti delavskih stanov pomen ZDL.«⁸⁶

Ti pogledi so se pokazali sočasno med njenim obstojem, še bolj pa v prihodnosti, ko so se v spremenjenih družbenopolitičnih razmerah, v ljudskofrontovskem obdobju, začeli bolj trajno povezovati komunisti, krščanski socialisti in sploh vsi demokratični elementi na Slovenskem.

VI

Ob vprašanju Zveze delovnega ljudstva so se v komunističnih vrstah v Sloveniji in tudi širše v vsej KPJ razčiščevali pogledi glede dveh temeljnih vprašanj tedanjega komunističnega gibanja, to je vprašanja enotne delavske fronte, in za Jugoslavijo izredno pomembnega narodnega vprašanja. Obedve vprašanji in njihovo razčiščevanje sta bili odločilnega pomena za nadaljnji razvoj KPJ in njene perspektive, da se dokoplje do odločilne vloge pri reševanju najbolj perečih družbenopolitičnih problemov jugoslovanskih narodov. Iz razprav ob ZDL bomo videli, kakšna stališča so takrat vladala in zakaj ter koliko jih je uspelo, če so bila napačna, revidirati.

S politiko povezovanja vsega delavstva v enotni fronti, kakršno je napravilo vodstvo slovenskih komunistov v Zvezo delovnega ljudstva in ki jo je podpiral ves slovenski komunistični proletarijat, se ni strinjal vidni slovenski komunist Dragotin Gustinčič, ki pa ni bil član slovenskega partijskega vodstva, ampak je živel v tem času pod Italijo, v Trstu in Idriji. V tržaškem Delu, organu KPJ je 26. oktobra 1922 v članku Na blodnih potih ostro napadel slovensko komunistično vodstvo in njegovo politiko. Članek natančno opredeljuje Gustinčičeve poglede; podaja tudi kratek pregled političnega dogajanja v slovenskem delu KPJ do ustanovitve ZDL. Ker je nanj odgovorilo slovensko komunistično vodstvo, iznašajoč dokazne razloge za svojo politiko, lahko iz obeh člankov natančno preberemo bistvo razhajanja pri pojmovanju delavske enotne fronte med obema stranema. Gustinčič je pisal: »Od spomladi mi sili v roko pero, da bi povedal delavstvu v Sloveniji, da so ga spravili ljudje kakor Klemenčič, Štefanovič, dr. Lemež in Fabjančič na blodna pota. Politični kozli, ki jih ti švigešvage v delavskih vrstah streljajo, izzivajo že dolgo resno kritiko . . .

⁸⁵ Andrej Gosar, Zveza delovnega ljudstva. Socialna misel, št. 11—12, november—december 1922, str. 294—299.

⁸⁶ Prav tam.

Vsa težkoča moje kritike tiči v tem, da ne morem s tistimi argumenti na dan, ki bi takoj razsvetlili napačno pot, po kateri hodi proletariat Slovenije po krivdi svojih nesposobnih zaupnikov.

... Ti strahopetni politikastrski hočejo uvleči razredno zavedni proletariat za ceno svojih mandatov v volilno akcijo, ki ne pomeni za proletariat Slovenije nič manj kakor podrepovanje disidentnim klerikalcem in različnim bogaterskim konsumarjem... Kakor stoje stvari, hočejo v volilni blok z dr. Gosarjevo klerikalno frakcijo, s socialističnimi disidenti (Kocmurjem, Kopačem itd.) ter z nebodijihtraba ekstremnimi avtonomisti Prepeluhovega kalibra.

Če bi šlo samo za Lovra Klemenčiča, dr. Lemeža, Štefanoviča in Fabjančiča, bi nam bilo lahko prav vseeno, kam ti omahljivci silijo... Toda tu gre za zdravo delavsko gibanje proletariata Slovenije, ki ga vsa brezprimerna reakcija novopečene jugoslovanske buržoazije ni mogla streti. Ni moremo tu dopustiti, da ga zamažejo ljudje, ki stoje na čelu tega gibanja samo zato, ker v Sloveniji ni moč iznesti javne in odkrite kritike in pokazati proletariatu v pravi luči zablode, v katere ga vleče ta četvorica. Zatorej proletarci Slovenije pozor! Kdaj in pod kakšnimi pogoji lahko sodeluje revolucionarni proletariat tudi z drugimi reformističnimi in konfesionalnimi delavskimi strankami. Dva slučaja nam dovoljujeta take korake:

1. Kadar ima preiti državna (kapitalistična) oblast izključno v delavske roke. Po nalogu III. internacionale so bili npr. nemški komunisti pripravljene podpirati nemške večinske socialiste (Scheidemanna) in centrušaše ter iti z njimi celo v vlado pod pogojem, da izključijo vse druge kapitalistične stranke

2. Kadar gre za neposredno obrambo konkretnih delavskih pravic (osemurnega delavnika, ohranitev mezd itd.) oziroma za neposredne življenjske zahteve (zvišanje mezd, skrajšanje delovnega časa, boj proti fašistom). V tem slučaju zahtevamo enotno fronto delavstva.

Občinske volitve pa so za naš neznatnega pomena... Mi vemo, da nam take večine danes prav nič ne pomagajo, ker ako nas ne more vlada sama s kako pretvezo pregnati iz magistratov, pa pošilja nad nas plačanih telovajej... Razredno zavedni proletariat se udeležuje volitev samo, če hoče šteti svoje glasove...

Opozicija, ki se je uveljavila proti temu šarlatanstvu v delavskih vrstah, je na pravi poti (bila je neznatna — skojevci — opomba J. P.). Njena deviza je prava, ali gre razredno zavedni proletariat v Sloveniji samostojno v volilno borbo, ali pa se je sploh ne udeležuje! Za nas niso buržoazni Gosarji, malomeščanski Prepeluhi in podobni kalini nič manj reakcionarni od Tavčarja, Hribarja, Trillerja in drugih kanonikov. — Svojo pravo barvo so pokazali dr. Lemež in njegovi še s svojo avtonomistično organizativno taktiko. To so stare Lemeževe bolezni, na katerih je bil že enkrat umrl na Vukovarju.⁸⁷

Gustinčič je natančno opredelil svoje pojmovanje politike enotne fronte, dejal, da politika, ki jo vodi slovensko komunistično vodstvo z Zvezo delovnega ljudstva ni nikakršna enotna fronta, kakor jo dovoljuje kominterni. Tako ozko sektaško pojmovane enotne fronte je zagovarjala italijanska komunistična levica z Bordigo⁸⁸ in Gustinčič je verjetno iz KPI, katere član je bil od leta 1921, pobral svoja stališča. Razvil je trditev, da so vsi delavski voditelji in stranke (kot krščanski socialisti in socialni demokrati), ki ne stoje na stališču

⁸⁷ Delo, 26. oktobra 1922.

⁸⁸ Paolo Spriano, Storia del Partito comunista italiano, I. del. Torino 1967, str. 178—192.

III. komunistične internacionale, ravno tako reakcionarni kot buržoazija. Očitaj je slovenskim komunističnim voditeljem avtonomistično organizacijsko taktiko, ki je bila že enkrat, v Vukovaru odločno skritizirana in zavrnjena.

Vodstvo slovenskih komunistov je odgovorilo Gustinčiču in njegovim somišljenikom s člankom Na pravi poti 9. novembra 1922 v Delavskih novicah.⁸⁹ »Razredno zavedni proletariat je enodušno odobril taktiko enotne fronte v volilni akciji v ljubljanski občinski svet. Ta enodušnost je najboljši dokaz, da je razredno zavedni proletariat izbral v danih okoliščinah edino pravo pot. Mi ne moremo zatisniti oči pred dejstvom, da je velik del organiziranega in neorganiziranega proletariata, delovnega ljudstva, delavcev in nameščencev v Ljubljani pod vplivom utopistov: krščanskih socialistov (Delavska zveza Jugoslovska strokovna zveza) in pod idejnim vplivom reformistov — socialna demokracija. Toda tudi oni so del proletarskega razreda in so ravno tako izkoriščani, kot razredno zavedni proletariat, a v danem slučaju tudi ravno tako politično pritisnjeni, potlačeni in ponižani. Velik je razloček med delovnim ljudstvom in pa med onimi desnimi elementi v SLS, ki so v glavnem predstavnica združnega kapitala — torej višje socialne forme in srednjega kmeta — ki so odgovorni za Zaloško cesto, dogodke, ki jih obsoja poleg razredno zavednega proletariata tudi krščansko socialistični, kakor tudi ogromna večina poštenih pristašev SLS.

Ako je krščansko socialistični in socialno demokratični proletariat pristal na enotno fronto na podlagi razrednega minimalnega komunalnega programa, ki ni reformističen niti krščansko-socialistično utopičen, bi napravil razredno zavedni proletariat direktno izdajstvo nad konkretnimi interesi proletarskega razreda v Ljubljani, ako bi odbil enotno fronto v slučaju in času:

1. Ko proletariat — delovno ljudstvo vztraja na obrambo osnovnih državljskih pravic udeleževati se v občini na podlagi ustavnih svoboščin, ki jih režim tepta brez ozira in protiustavno, ni protizakonito.

2. Ko delovno ljudstvo Ljubljane manifestira za samoodločbo naroda in ljudstva, ki jo peščica kapitalistično-imperialističnih, reakcionarnih mogotcev tako brezovzorno tepta v nasprotju s človeškimi pravicami, proklamiranimi od vseh revolucionarnih pokretov od francoske revolucije do danes.

3. Ko kapitalisti v strnjeni enotni fronti napadajo najosnovnejše življenjske pravice delovnega ljudstva, pravice združevanja, zborovanja, štrajka.

4. Ko podrepaniki kapitalistov, narodni socialisti ustvarjajo enotno fronto s skrajnimi reakcionarji.

5. Ko stari razbijači delavskega razreda, Bernotovci zaradi vprašanja mandatov razbijajo enotnost proletariata.

6. Ko se gradijo palače za bogataše, a delovno ljudstvo stanuje v vagonih.

7. Ko bankirji poskušajo z uspehom polastiti se milijarde delavskega denarja v zavarovalnicah. V času torej, ko proletarski razred in delovno ljudstvo vztraja enotno, da protestira proti kapitalističnemu nasilju...⁹⁰

Iz teh dveh člankov lahko razvidimo različno pojmovanje enotne fronte, ozko Gustinčičevo in širše, ki ga je zastopalo vodstvo slovenskega dela KPJ. Težko bi se dalo reči, katero stališče je bilo bolj v skladu s komunistično taktiko, če vemo, da med samimi voditelji kominterne ni bilo enotnosti mišljenja glede delavske enotne fronte.

⁸⁹ Ta članek smo v kratkem povzetku že brali na strani 31.

⁹⁰ Delavske novice, 9. novembra 1922.

V najvišjem vodstvu kominterné sta bili leta 1922 glede tega dve struji: 1. levičarska, ki so jo zastopali Zinovjev, predsednik kominterne in voditelji nemške komunistične levece. Ta struja je zagovarjala izrazito ozka stališča in v iluziji pričakovanja evropske proletarske revolucije gradila svojo politiko ekstremnega radikalizma in nepaktiranja s socialno demokracijo. Takšna stališča so zastopali tudi voditelji italijanskih in francoskih komunistov in Zinovjev je kot predsednik kominterne vplival na njen organizacijski aparat, kateremu je načeloval, da se je ta odločal za njegova stališča. Zinovjev je izrazil to svoje stališče v znamenitem stavku »Sovražnik stoji desno«, ta sovražnik je socialna demokracija, medtem ko da na leviči komunisti nimajo nobenega sovražnika. 2. Nasprotno pa se je Lenin zelo zavzemal za politiko enotne fronte, za sodelovanje komunistov s socialnodemokratsko usmerjenimi delavci, ki da bodo ob pravilni komunistični notnofrontovski politiki spregledali »oportunistično politiko« voditeljev socialne demokracije. Zaradi takšnega Leninovega stališča je III. kongres KI sprejel politiko enotne fronte, kot komunistično taktiko v danem obdobju. Za to politiko se je najbolj zavzemalo desno krilo KP Nemčije s Klaro Zetkin in dokler je v KI deloval Lenin, je krotil nasprotnike te taktike.⁹¹

Različno gledane na enotno fronto med levico in desnico komunistične internacionale je postalo popolnoma očitno na V. kongresu KI leta 1924, kjer je Zinovjev vsilil svojo levičarsko smer. Tu sta Zinovjev in Buharin tudi formulirala svoji stališči. »Zinovjev je zastopal stališče, in to je bilo bistvo nove linije, da je edina resnična delavska vlada diktatura proletariata in da je vsakršna druga udeležba komunistov v vladi nedopustna.«⁹² Medtem pa je Buharin preciziral previdno divergentno stališče: Najvažnejše, odločilno, za to po čem lahko presojamo neko stranko ne leži v definiciji delavske vlade, ampak v tem, če ta stranka poganja stvar naprej, ali če neko etapo, ki je teoretično možna, fiksira, in ne razvija stvari naprej.⁹³

Takšno odklanjanje enotne fronte je prevladovalo tudi v CK KPJ v Beogradu konec leta 1922. Srbski komunisti niso imeli v Srbiji nobenega smisla in potrebe za povezovanje s socialnimi demokrati, kajti slednji so bili zelo šibki in njihovi sindikati GRS niso predstavljali večjega števila delavstva. Srbski komunisti so bili s svojimi socialisti na smrt sprti zaradi sindikalnega komunističnega premoženja, ki je bilo z Obznano zapljenjeno in potem predano socialistom. Res pa tudi voditelj socialistov Živko Topalović ni bil za nikakršno enotno fronto, ker se je bal, da bi utonil v številčno močnejšem komunističnem gibanju.⁹⁴

Tačas sta obstajali v CK KPJ dve frakciji leva in desna, ki sta bili med sabo v velikem sporu. Obe sta si prizadevali za naklonjenost in podporo kominterne in obe sta skušali pokazati nasprotno frakcijo kot skupino, ki je skrenila s kominternske linije. Ves problem frakcijskih bojev in stališča posameznih frakcij v KPJ v 20. letih še zdaleč ni historično dovolj kritično obdelan, da bi se lahko naslonili na knjige, ki obravnavajo ta problem.⁹⁵

⁹¹ A. G. Löwy, Die Weltgeschichte ist des Weltgericht, Europa Verlag, Zürich Frankfurt, Wien 1969, str. 163—192.

⁹² A. G. Löwy, Die Weltgeschichte ist das Weltgericht, stran 232.

⁹³ Protokoll des 5. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale, Hamburg 1925, stran 275, navedeno po A. G. Löwyju, Die Weltgeschichte ist das Weltgericht, stran 232.

⁹⁴ Dušan Kermavner, O komunistih in socialistih v dvajsetih letih. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik VIII—IX, Ljubljana 1968—1969, št. 1—2, str. 269—270.

⁹⁵ Npr. Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Beograd 1963, 449 strani.

Morda nam o obeh frakcijah o njunih stališčih in razlikah podaja najbolj ilustrativno podobo pismo Moše Pijadeja, privrženca leve frakcije v pismu eksekutivi kominterne konec leta 1922, kjer pravi skoraj dobesedno naslednje: Leva frakcija je v vsem sledila liniji kominterne, bila je za skrajno radikalen boj z buržoazijo na vseh ravneh, bila je za partijo novega tipa, za kadrovske partijo, ki naj v razmerah režima zakona o zaščiti države izgrajuje svojo ilegalno organizacijo. Sima Marković pa je kot voditelj desne frakcije ravnal bolj po svoji glavi. Jemal je kominterno le kot formo združevanja revolucionarnih proletarskih strank, ne pa kot neko idejno vsebinsko žarišče in centralo. Skušal je politično taktiko prilagajati jugoslovanskim razmeram, toda podcenjeval je moč buržoazije in je mislil, da jo je moč zrušiti samo s političnim bojem, z agitacijo in volitvami. Bil je za legalno partijsko delo, češ da je le z njim mogoče obdržati stik z delavskimi množicami. Kljub temu pa je dolgo zaradi osebnega ugleda in revolucionarne frazeologije užival v kominterni popolno zaupanje.⁹⁶

Slovensko komunistično vodstvo je bilo v sredi leta 1922 povezano s predstavniki frakcije Sime Markovića na Dunaju. Sima Marković je celo odobril Klemenčiču njegov komunalni program konec septembra 1922 v Ljubljani.⁹⁷ Ob tej priliki je bil aretiran in obsojen na dve leti zapora. Po tem se je levi frakciji posrečilo, da je prevladala v CK KPJ.

Ta leva frakcija si je začela prizadevati, da bi v Sloveniji zrušila vodilno komunistično garnituro, ki je bila naklonjena Simi Markoviću. Porabila je Klemenčičevo politiko povezovanja s krščanskimi socialisti in socialnimi demokrati v Zvezi delovnega ljudstva, da ga je v svojih časopisih Radniku in Borbi začela ostro napadati, češ da napačno tolmači politiko enotne fronte in da je skrenil s komunistične linije. Beograjsko partijsko vodstvo je našlo na Slovenskem oporo za svoje stališče le pri Dragotinu Gustinčiču in pri vodstvu SKOJ. Očitani so slovenskemu komunističnemu vodstvu avtonomizem v organizacijskem in narodnem vprašanju in ga dolžili separatizma.⁹⁸

Poglejmo si torej ta dva očitka. Prvi in najodločnejši poskusi doseči nekakšno federativno ureditev Komunistične partije Jugoslavije so bili s strani slovenskih delegatov podani že v Vukovaru;⁹⁹ toda tu jih je pomagal zatreti ravno Lovro Klemenčič, ki se je bil povezal s Simo Markovićem. Pod vplivom nekaterih slovenskih komunistov, ki so izšli iz slovenske socialne demokracije in pod vplivom družbenopolitičnega razvoja v Sloveniji in Jugoslaviji po vidovdanski ustavi, se je, kot kaže, tudi Lovro Klemenčič začel nagibati k misli o federativni ureditvi KPJ. Nekaj takega lahko zasledimo v zahtevah konference komunistov v Ljubljani 1. in 2. marca 1923, kjer zahtevajo, »da se organizirajo štirje pokrajinski komiteji KPJ po 3 člane v Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu in Beogradu«.¹⁰⁰

⁹⁶ Pismo Moše Pijadeja, Eksekutivi kominterne, fotokopija v Arhivu radničkog pokreta Jugoslavije, Beograd, fond KI 1922, št. 36.

⁹⁷ Glej opombo 34.

⁹⁸ Lovro Klemenčič, poročilo kominterni z naslovom Komunistična partija u SHS (fotokopija) v Arhivu radničkog pokreta Jugoslavije, fond KI 1924, št. 15.

⁹⁹ France Klopčič Velika razmejitev, str. 126–137.

¹⁰⁰ Zahteve te konference so priložene Klemenčičevemu poročilu Komunistična partija v SHS in je (fotokopije) v Arhivu radničkog pokreta Jugoslavije, fond KI 1924, št. 15. Sporen pri tem je le datum konference, ki ga je napisal Klemenčič sam, namreč 1. in 2. marca 1924. Menim, da se je Klemenčič sam zmotil, ko je pisal 1924 poročilo za kominterno, kajti takšne konference na kateri so zadolžili sekretarja Klemenčiča, da poroča KI, v Ljubljani, ni moglo biti 1924, ker je bil že izključen.

Da so se slovenski komunisti potegovali za organizacijsko avtonomijo v okviru KPJ, ni tako nenavadno in nerazumljivo. Predvojne marksistične socialnodemokratske stranke v večnacionalnih državah so bile urejene na federativen način, oziroma je bila za vsak narod samostojna socialnodemokratska stranka. Komunistična doktrina je pač uvedla načelo, kakršnega je speljala boljševiska stranka v Rusiji, za eno državo ena centralistična revolucionarna stranka, pa četudi je ta država večnacionalna. Tako načelo je bilo vzpostavljeno v razmerah, ko so pričakovali evropsko proletarsko revolucijo in bi bilo za njeno izvedbo potrebno imeti osredotočeno vso revolucionarno subjektivno silo. Seveda pa bi se dalo o takšnem načelu še razpravljati, koliko je bilo upravičeno, koliko ni bilo le izraz podcenjevanja narodnega vprašanja v marksistični revolucionarni teoriji, ki ga tudi Leninovo pravilno stališče do samoodločbe naroda ni moglo v praksi izvesti do kraja na vseh ravneh. Če je revolucionarna marksistična doktrina iskreno privolila v načelo absolutne samoodločbe vsakega naroda, bi mu morala zagotoviti tudi pravico do samostojne neodvisne revolucionarne stranke, ki naj pri vprašanju samoodločbe, kakor pri vseh bistvenih vprašanjih, igra ključno vlogo.

Drugo pa je vprašanje narodnostne avtonomije. Tu moramo reči, da se je ravno slovensko partijsko vodstvo s Klemenčičem prvo v jugoslovanski komunistični partiji začelo zavzemati za razčiščenje narodnega vprašanja. Delalo je to že zelo zgodaj od leta 1922, ko je v CK KPJ, v obeh frakcijah, prevladovalo še jalovo integralistično stališče o enem jugoslovanskem narodu in da se jugoslovanskega proletariata ne tičejo prepiri med različnimi plemenskimi jugoslovanskimi buržoazijami, kako si bodo razdelile polje za kapitalistično izkoriščanje.¹⁰¹

Zelo jasno stališče glede narodnega vprašanja v KPJ je zavzel Lovro Klemenčič na prvi državni konferenci KPJ julija 1922 na Dunaju. V komisiji za politično situacijo in naloge KPJ je dejal tole: »Teorija narodnog jedinstva SHS i svih lozungi koji proističu iz njega samo je jedna maska imperijalizma-buržoazije, reakcije i belog terora kojim se ono služi, da oduzme Hrvatima, Slovencima i svim narodnim manjinama njihova za vreme prevrata zadobivena prava samoopredeljenja i samouprave a kojima ona opravdava svoj beli teror nad radničkom klasom i narodnim manjinama... Protiv te teorije treba najodlučnije isticati fakat da je razlika izmedju Bugara i Srba jezikovno, religiozno i etnografsko istorijski mnogo manja nego izmedju Srba i Slovenaca, pa ako se smatraju Srbi i Slovenci za jedan narod... više su Bugari i Srbi jedan narod...»

Autonomija je parola reakcionarno religioznih, katoličkih, muslimanskih i pravoslavnih partija. Ona ne može i ne sme, da bude parola KPJ. Suprotno centralizmu mi treba, da ističemo federaciju sviju balkanskih naroda, a suprotno separatističkim teorijama treba raditi na kulturnom jedinstvu S. H. Sl. i B. Naročitu borbu treba voditi protiv monarhija, srpskih, bugarskih, romunske, grške, jer su to ustanove koje najviše uvlače bedem na putu ka federativnom ujedinjenju balkanskih naroda.¹⁰²

Takšno originalno stališče je vredno vse pozornosti in razodeva veliko Klemenčičevo intelektualno kapaciteto in njegovo samostojno politično presojo in

¹⁰¹ Janko Pleterški, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u teoriji i politici KPJ-KPS. JIC br. 1-2, 1969, str. 36-37.

¹⁰² Zapisnik komisije za političku situaciju i zadatke KPJ od 11. VII. 1922, str. 1. Arhiv radničkog pokreta Jugoslavije, fond KI 1922, št. 16-2.

pozicijo. Z njim se je postavil nasproti stališčem Sime Markovića, s katerim je bil v notranje partijskih zadevah najboljši prijatelj. Stališča Sime Markovića, ki niso priznavala narodnega vprašanja Jugoslaviji, so bila takrat splošno veljavna v KPJ.

Zelo jasen v tem pogledu je bil govor Vladislava Fabjančiča na zborovanju Zveze delovnega ljudstva 27. oktobra 1922: »Kakšno stališče ima razredno zavedni proletariat napram vprašanju avtonomije? On brani in kjer ima moč v praksi, udejestvuje načelo popolne samoodločbe narodov. Kakor je za samoodločbo vseh narodov, tako je tudi za samoodločbo naroda slovenskega, naroda hrvaškega in naroda srbskega. Samoodločba je mnogo širši pojem kot avtonomija. Avtonomija in federacija spadata v okvir samoodločbe. Če večina slovenskega naroda zahteva kot neposredni minimalni cilj avtonomijo ali federacijo, bo razredno zavedni proletariat podpiral boj zanjo, ker to odgovarja njegovim načelom o nacionalnem vprašanju. Proletariat je prvi nasprotnik nacionalnega in gospodarskega imperializma, ki se izraža v centralizmu srbske buržoazije, ki pa škodi tudi samemu srbskemu ljudstvu...«¹⁰³

Vse to jasno kaže, da so vodilni slovenski komunisti že zelo zgodaj, prvi v Komunistični partiji Jugoslavije spoznali bistvo narodnega vprašanja v Jugoslaviji in pokazali pravilno rešitev, v Jugoslaviji kot federaciji suverenih jugoslovanskih narodov. Pri reševanju tega vprašanja pa mora proletariat odigrati aktivno avantgardno vlogo. To slovensko komunistično posebnost je treba posebej poudariti, ker je bila namreč pot KPJ do pravilnega gledanja na narodno vprašanje precej drugačna in daljša. Pa tudi samo dejstvo o tako zgodnjem jasnem stališču slovenskih komunistov je v širši jugoslovanski historiografiji in celo na Slovenskem precej neznano.

BUND DES WERKTÄTIGEN VOLKS IN LJUBLJANA FÜR DIE KOMMUNALWAHLEN IM DEZEMBER 1922

Zusammenfassung

Der Verfasser analysiert das bisher noch nicht behandelte Problem des Bundes, in dem sich Kommunisten, Christlich-Soziale und Socialdemokraten zu einem Wahlblock zusammenschlossen, um die Gemeinde von Ljubljana aus den Händen der Liberalen zu übernehmen. Das Problem wird in seiner ganzen Breite dargestellt, im Rahmen slowenischer gesellschaftlich-politischer Zustände jener Zeit. Der Verfasser geht bei der Analyse dieser ersten Verbindung marxistischer Arbeiter mit konfessionellen katholischen insbesondere von der Fragestellung aus, welche Folgen sie für die Frage einer einheitlichen Arbeiterfront zeitigte. Er kommt zu dem Schluss, dass damalige Führung slowenischer Kommunisten, die diese Verbindung vorschlug und auch ein konkretes Programm für sie verfasste, von slowenischen gesellschaftlich-politischen Zuständen ausging und sich deswegen von damals gültiger internationaler kommunistischer Strategie und Taktik entfernte. Sie wollte mit einer elastischen und offenen Politik Christlich-Soziale aus der katholischen Gewerkschaft JSZ (Jugoslovanska strokovna zveza = Jugoslawischer Gewerkschaftsbund) gewinnen und sie dem Einfluss der klerikalen Slowenischer Volkspartei entziehen. Dieser ideelle Entwurf, der erst viel später in Erfüllung ging, fiel damals in eine noch unreife

¹⁰³ Delavske novice, 2. novembra 1922.

gesellschaftlich-politische Situation, und er erlebte eigentlich vorläufigen Misserfolg. Greifbar Resultate vom Wahlsieg des Bundes des werktätigen Volks (Zveza delovnega ljudstva = ZDL) nützten vor allem der klerikalen Slowenischen Volkspartei (Slovenska ljudska stranka — SLS). Die Führung der slowenischen Kommunisten, die den Bund des werktätigen Volks einging und die sich noch um eine inheitliche Arbeiterpartei bemühte, wurde von den Kommunisten, die der Strategie und der Taktik der Kominterne treu blieben und eine Stütze im damaligen Zentralkomitee der Kommunistischer Partei Jugoslawiens in Belgrad genossen, aus der KPJ ausgeschlossen. Nichtsdestoweniger ist der Bund des werktätigen Volks, geschichtlich betrachtet, ein bedeutendes Ereignis in der Geschichte der Arbeiterbewegung; er beseitigte die bis damals gültige Meinung, dass atheistiche und katholische Slowenen sogar im alltäglichen Leben keine Verbindung zum Erreichen derselben gesellschaftlich-ökonomischen Ziele eingehen könnten; und die neugeborene Meinung wurde zur Grundlage für spätere erfolgreiche Bündnisse dieser Art. Die Abhandlung ist auf Grund einer umfangreichen Dokumentation abgefasst: sie schöpft aus Zeitungen, aus Archiven (u.a. auch neue Dokumente aus dem Fonds der Kommunistischen Internationale im Archiv der Arbeiterbewegung — Arhiv radničkog pokreta — in Belgrad) wie auch aus mündlichen Bezeugungen der Akteure im damaligen Geschehen.